

Pozabljeni od boga in prekleti od zgodovine

Tuaregi in njihov boj za preživetje

V zadnjem desetletju smo v Sloveniji priče povečanega zanimanja (strokovne) javnosti za Afriko. To je na eni strani pripeljalo do procesa spreminjanja podob(e) o Afriki, istočasno pa smo še vedno pod informacijsko (samo)blokada, zaradi katere je ta proces obeležen predvsem s (pre)oblikovanjem stereotipnih predstav in predsodkov o Afriki. Številni afriški družbeni problemi in konflikti se zato v Sloveniji še vedno razlagajo kot posledice zaostalosti, pozablja pa se na posledice (neo)kolonializma in sodobnih globalnih ekonomskih in političnih tokov. Prav zaradi njih številne multietnične afriške države, s kolonialno določenimi mejami, prisegajo na koncept nacionalne države, ki po Basilu Davidsonu predstavlja največje breme afriškega človeka (Davidson 1992). To nam na južnem obrobju Sahare v zadnjem

desetletju dokazujejo številni oboroženi konflikti, v katerih so po pravilu vpletene različne socialno in kulturno heterogene skupine (Sahrawi, Tuaregi, Tubu in Teda, Nuba, Nueri ...), med katerimi si bomo v nadaljevanju podrobneje ogledali usodo saharskih Tuaregov, ki jih je prekletstvo (neo)kolonializma dobesedno prisililo v konfrontacijo z državo.¹

Tuaregi² so berbersko govoreče ljudstvo, naseljeno na prostranih saharskih in sahelskih ozemljih petih afriških držav: Alžirije, Libije, Malija, Nigra in Burkine Faso.³ Ocene o njihovem skupnem številu so različne in se gibljejo med devetsto tisoč (Encyclopedia Britannica 2000) in milijon petsto tisoč (Nicolaisen in Nicolaisen, I., 1997: 19). Sami zase so v preteklosti uporabljali več imen: *imadžeren*, kar je ime za plemiško kasto; *Kel Tamašek*, ljudje, ki govorijo jezik *tamašek*⁴ in pa *Kel Tagelmust*, kar bi v prevodu pomenilo zakriti ljudje. Ime Tuareg (ednina Targi) so šele v zadnjem obdobju prevzeli od Arabcev. Obstaja več teorij o izvoru te besede. Henri Duveyrier, pisec prve monografije o Tuaregih, se sklicuje na arabski izvor korena *terek* (zapuščen, pozabljen) in razlaga pomen besede Tuaregi kot "pozabljeni od boga" (Duveyrier, 1864: 317).

84 - Kemalov tabor v bližini Timbuktuja

Nicolaisen je pri razlagi danes najbolj razširjene hipoteze o izvoru njihovega imena izhajal iz besede *Targa*, s katero so Tuaregi označevali del Sahare v današnji Libiji, ki je v arabščini poznana kot *Fezzan*. Tam naj bi v srednjem veku živela pomembna tuareška skupina, imenovana *Targa* (Nicolaisen in Nicolaisen, I., 1997: 47).

Zaradi ogromnega področja, ki ga naseljujejo, obstaja več dialektov njihovega jezika *tamašek* ter tudi (manjše) razlike v

¹ Dostop do te literature o Tuaregih mi je na The London School of Economics (LSE) in School of Oriental and African Studies (SOAS) omogočilo študijsko gostovanje na LSE v Londonu na začetku leta 2000; za to se imam zahvaliti predvsem Mauriceu Blochu in Chrisu Fullerju. Zaradi popolnega nepoznavanja Tuaregov v Sloveniji spremlja to besedilo obsežna in upam da reprezentativna (antropološka) bibliografija o Tuaregih. Gianni Djaba Danev pa gre vsa zahvala za pozorno branje tega besedila.

² Ko zapišem Tuaregi, mislim tudi Tuareginje in to velja tudi za druga samostalniška poimenovanja v vseh sklonih in številih ter za glagolske oblike, razen če ni posebej drugače pojasnjeno (Rošker 1996: 6–7).

³ Iz arabskih virov izvemo, da so bili v 12. stoletju Tuaregi naseljeni še na mejah današnjega Maroka. Po tem so se pred širjenjem islama skozi stoletja pomikali vedno bolj proti centralni in južni Sahari (Norris, 1986: 32).

⁴ Ker ne govorim tega jezika, imajo tuareški pojmi v tem besedilu zgolj informativni značaj in ne navajam vseh različnih narečnih oblik. Poznavalci so si enotni v mnenju, da je najboljši slovar tuareškega jezika sestavil Charles de Foucauld (Foucauld, 1951–1952).

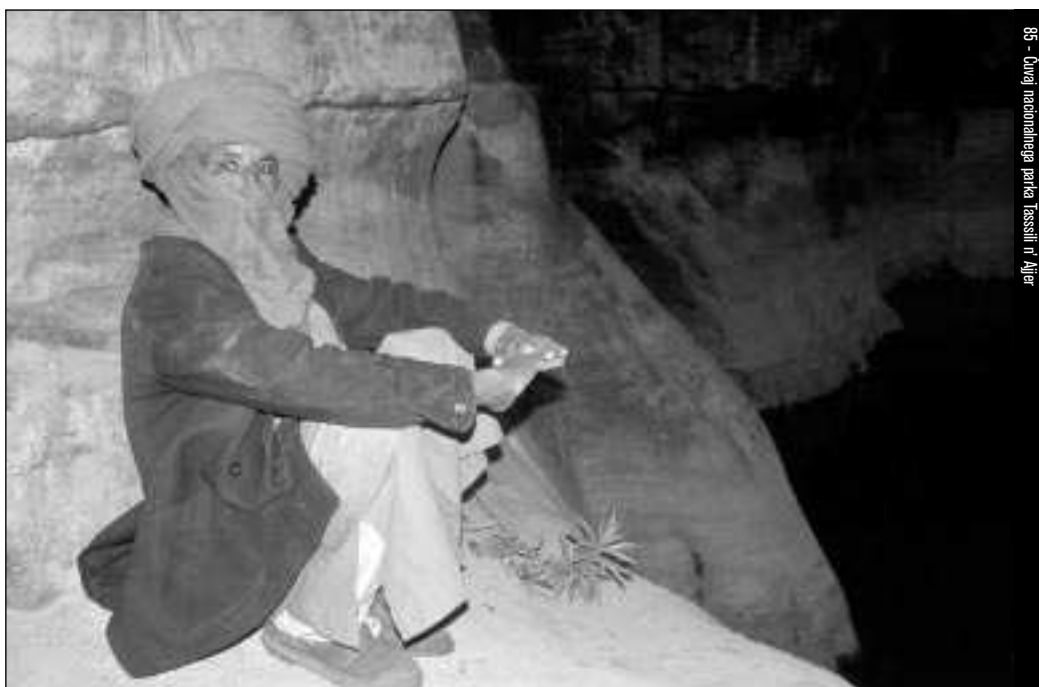
⁵ Nekateri avtorji menijo, da gre pri tuareških (kon)federacijah za predkolonialne politične kategorije (Rasmussen, 1997: 3). Zadnji tuareški upori pa nam dokazujejo, da v spremenjeni obliki še danes opravljajo svojo funkcijo povezovanja različnih klanov pod poveljstvom enotnega vodje.

⁶ Film je bil posnet po romanu Paula Bowlesa, v katerem avtor opisuje glavno junakinjo, ki po smrti moža tava za karavano, ki jo vodijo Arabci (Bowles, 1997). Bernardo Bertolucci pravi, da po tem, ko je tik pred snemanjem filma spoznal Mana Dayaka in njegove prijatelje, ni mogel več ostati zvest Bowlesovi literarni podlagi. "Posilstvo sem črtal iz scenarija, saj pri Tuaregih, o katerih je imel Paul Bowles samo približne predstave, ni posilstev." (Bertolucci 1996: 135) Zaradi tega so v filmu namesto Arabcev kot karavaneri nastopili Tuaregi.

⁷ Ker se najstarejši zapisi v tem jeziku pojavljajo na stenskih risbah iz drugega tisočletja p. n. št., nekateri avtorji sklepajo, da se Tuarege lahko smatra za naslednike tistih prazgodovinskih zavojevalcev, ki so si pokorili prvotno prebivalstvo Sahare (Striedter, 1997: 4). *Tifinar* naj bi izviral iz antične libijske pisave Garamantov in ga sestavlja petindvajset soglasnikov, samoglasniki pa se včasih, ko so na koncu besede, posebej označijo s piko (Nicolaisen in Nicolaisen, I. 1997: 43–44). Učenje pisave, ki se lahko piše in bere v navpičnih stolpcih, vodoravno ali diagonalno (smer branja nakazujejo asimetrične črke), je med Tuaregi še vedno domena žensk.

družbeni organizaciji in odnosih med severnimi in južnimi Tuaregi. Severni se delijo v dve večji federaciji:⁵ *Kel Ajjer* (Alžirija, Libija) in *Kel Ahhagar* (Alžirija). Južni pa na: *Kel Adrar* ali *Kel Ifora(s)* (Mali, Niger), *Kel Air* (Niger), *Kel Geres* (Niger), *Ivelemeden Kel Denek* (Niger), *Ivelemeden Kel Ataram* (Mali, Niger, Burkina Faso) in *Kel Tademaket* (Mali). Imena federacij se ponavadi navezujejo na regionalno-geografska poimenovanja, saj *Kel* dobesedno pomeni "ljudje iz/od" (Vikør 1999: 24), vendar pa je (bila) vsaka federacija znotraj razdeljena še na vrsto samostojnih frakcij - *Kelov*.

Na začetku moram priznati, da sem se tudi sam srečal s Tuaregi s pomočjo klasične orientalistične uzance, to je eksotizma. Že v otroštvu so me namreč fascinirali opisi karavan in zakritih gospodarjev Sahare, ki na kamelah popolnoma obvladujejo puščavo. Te podobe mi je poleg študija etnologije obudil tudi film *Čaj v Sahari* Bernarda Bertoluccija,⁶ ki je v protiislamsko usmerjeni zahodni svet ponesel slike Tuaregov z zastrtimi obrazi in Tuareginj brez tančice, tega zahodnega simbola zatiranja žena v islamskih deželah. Zato me pravzaprav ni presenetilo, ko sem imel pred leti v Berlinu priložnost spoznati etnologinjo, ki je akademsko kariero zamenjala za lastno, donosno turistično agencijo; vodila je turiste, v veliki večini ženske, na sever Nigra občudovat Tuarege. V Maroku sem nato srečal nemalo ljudi, predvsem Berberov, ki so se izdajali za Tuarege, se z zakritimi obrazi fotografirali s turisti in jim mimogrede prodali kakšno tuareško "antikviteto". Glavni razlog za tovrstno identifikacijo je bilo seveda berbersko poznavanje turistov, njihovih praznih glav in polnih denarnic. Mladi berberski učitelj mi je nato na Atlasu razložil, da so Tuaregi samo eno izmed berberskih ljudstev, ki občasno še prihajajo s karavanami iz Timbuktuja prek Sahare do Zagore na jugu Maroka in da tako maroški kot alžirski Berberi danes, dodati smemo v procesu etnizacije, prevzemajo tuareško pisavo *tifinar*,⁷ v kateri je nato ponosno izpisal nekaj besed.

85 - Čuvaj nacionalnega paketa Tassili n' Ajjer

86 - Brezpotja

Prvega Tuarega, Kemala, sem spoznal januarja leta 1999, v bližini Timbuktuja. V svojem taboru nama je pripovedoval o bogatem očetu, ki je v veliki suši med letoma 1968 in 1974 izgubil celotno čredo kamel. Kemal je zato že kot mladenič moral spremljati karavane in je na ta način zbral dovolj denarja, da si je lahko v dobrem desetletju privoščil nekaj kamel, čredo koz, se poročil in sedaj živi v okolici Timbuktuja ter občasno vodi turiste v puščavo. Samo omenil je, da je sedaj v Maliju mir, da se Tuaregi ne upirajo več in da se jih je veliko zaposlilo v vojski. Zato pa je poznejši ladijski sopotnik na reki Niger vedel povedati, da je tudi v tem konfliktu civilno prebivalstvo postalo tarča vladnih vojaških in paravojaških sil in kako je njegova žena z otroki uspela preživeti "pohod smrti" od Timbuktuja, peš, čez puščavo, do Mavretanije. Ob vrnitvi domov sem ob pičlih virih, ki so mi

bili na razpolago, začel spoznavati, da pri tem zadnjem tuareškem uporu v začetku devetdesetih let nikakor ni šlo za banditizem, temveč v prvi vrsti za vprašanje preživetja. Za razumevanje tega vprašanja pa je potrebno predstaviti nekatere osnovne socialne in kulturne značilnosti tradicionalne tuareške družbe⁸ in z njimi povezana zgodovinska dejstva.

POLITIČNA ORGANIZACIJA TUAREGOV

Najbolj stabilne politične enote so v tradicionalni tuareški družbi predstavljale "skupine bobna",⁹ sestavljene iz večih sorodstvenih skupin, klanov. V njih so prevladovala endogamne poroke znotraj sorodstvene skupine, v katerih so prednostne poročne partnerje moških predstavljale sestrične po materini liniji (hči materinega brata). Tudi najpomembnejši gospodarski resorji in politične pozicije so se prenašale matrilinearno, znotraj materine

⁸ V zadnjem stoletju je prišlo do pospešenega spreminjanja tradicionalne tuareške družbe. V kolikor ni posebej omenjeno, se večina podatkov v tej predstavitvi nanaša na tradicionalno tuareško družbo, saj bomo nekatere spremembe in predvsem vzroke teh sprememb spremljali v nadaljevanju besedila. V primeru Tuaregov, ki živijo kot pastoralni nomadi v odročnih področjih Sahare, lahko še danes govorimo o njihovi tradicionalni družbeni strukturi. Natančneje povedano, o njihovih tradicionalnih družbenih odnosih, sistemih vrednot in produkcijskih oblikah. Ob tem si le težka pomagamo s statističnimi podatki, saj obstajajo zelo različne informacije o številu pastoralnih nomadov med Tuaregi. Na eni strani so tako pričevanja izpred desetih let, ko so v Nigeru 35 % celotne in 60 % ruralne populacije opredelili kot nomade (Mallam, 1989: 46), po drugi strani pa prav antropologi poročajo, da v Nigeru de facto le manjši delež Tuaregov živi izključno od pastoralne ekonomije (Waibel, 1998: 256).

⁹ Večina piscev o Tuaregih govori o njihovih plemenih, a to se mi zdi, zaradi številnih antropoloških problemov, vezanih na koncept plemena (npr. definicija, kriteriji, evrocentrizem ...), in njegovega sprejemanja kot pejorativnega in stigmatizacijskega termina, neustrezno (eno izmed najbolj doslednih antropoloških kritik plemena je podal Southall, 1998). Tuaregi sami uporabljajo oznako *ettebel* - "skupina bobna", ki je poimenovana po dominantnem plemiškem sorodstvu skupine.

¹⁰ Edino izjemo je predstavljal poglavar Kel Air v Nigeru. Njegov amenokal je od leta 1404 sultan iz Agadeza, vendar je tudi on zgolj simbolični vodja in razsodnik med posameznimi "skupinami bobna" (Vikar 1999: 200).

¹¹ Pri opredeljevanju tuareške družbene stratifikacije se v antropologiji uporabljajo različni izrazi: kaste, razredi, sloji, stanovi in socialne kategorije. Ker socialna diferenciacija Tuaregov ni (bila) samo ekonomska, se mi zdita najbolj uporabni oznaki družbeni stan in socialna kategorija.

¹² Seveda so imena družbenih stanov in njihove generične značilnosti, ki jih bom tukaj predstavil, razmejene in nemalokrat v nasprotju z nekaterimi drugimi tuareškimi družbenimi univerzalijami, kot so npr. osebne lastnosti, starost ali spol (primerjaj Rasmussen, 1997).

sorodstvene linije. Zaradi povezave več klanov v “skupini bobna” je (bil) ta v prvi teritorialna enota, saj “ne moremo govoriti o nekem unilinealnem pokolenju skupine” (Nicolaisen in Nicolaisen, II. 1997: 501). To teritorialno enoto Tuaregi še danes imenujejo *tavsit*, ki ji je načeloval poglavar in lastnik bobna, *anastafidet*, vendar je bila njegova moč omejena (Claudot-Hawad, 1993: 68–71). Različni *tavsit* so se združevali v prej omenjene federacije, *imenan*, s formaliziranimi političnimi odnosi. Na ta način so (bili) vsi prebivalci posameznih regij, ne glede na različno klanovsko pripadnost ali socialni položaj, povezani v federacijo pod vodstvom poglavarja plemiškega rodu, imenovanega *amenokal*.¹⁰ Tudi ta je bil lastnik bobna, *ettebel*, ki je predstavljal njegovo edino insignijo. Izbrali so ga samo nekateri *anastafidet* plemiškega in podložniškega stanu. Politični položaj *amenokala* ni (bil) niti deden, niti doživljenjski (Bernus, 1981:83).

87 - Obred pozdravljanja

DRUŽBENA SLOJEVITOST

V tuareško federacijo so bili vključeni vsi tuareški stanovi.¹¹ Horizontalno delitev tuareške družbe večina avtorjev opredeljuje z dihotomijo svobodnih nasproti sužnjem. Na vrhu družbene lestvice svobodnih ali “pravih” Tuaregov, *imuchar*, kakor jim pravijo na severu, je dominirala in še vedno dominira manjšinska plemiška kasta nomadskih *ihaggaren* (na severu) in *imajeren* (na jugu),¹² ki so (bili) pogosto svetlejše polti. Čeprav naj bi šlo za pretežno endogamne skupnosti, katerih poudarek na rasni čistosti naj bi bil po nekaterih

88 - Kamelji pastir

avtorjih prav obsesiven (Brett in Fentress, 1997: 216), pa vedno znova naletimo na primere, ko so se predstavniki plemstva, skorajda izključno samo moški, poročali z ženskami iz podložniške in predvsem suženjske kaste. Gospodarsko podlago njihove nadvlade je predstavljalo lastništvo kamel, ki so jih pogosto dajali v oskrbo podložnikom, *ghefara* - pristojbine in varščine od karavan, ki so prečkale njihov teritorij (ali pa so njihovi podložniki z njimi hodili po sol),¹³ zaščita in s tem povezane dajatve podložnikov ter vse do začetka prejšnjega stoletja uplenjeno blago z roparskih pohodov, zlasti kamele. Stephen Baier je zato tuareško plemstvo po njihovi dejavnosti primerjal “z managerji velikih podjetij, ki nadzorujejo večino gospodarskih virov, dasiravno predstavljajo manj kot 10 % nomadske populacije” (Baier, 1980: 15). Kot bomo videli, je s francosko “pacifikacijo” Sahare prišlo do usodnih sprememb tuareškega plemstva. Odvzeti so jim bili številni privilegiji, to je vodilo v postopno obubožanje. Plemiška kasta si ekonomsko opomore šele s pojavom množičnega turizma, za katerega je (bilo) tuareško poznavanje Sahare ključnega pomena. Vzvišen položaj navzven še danes poudarjajo z dosledno uporabo *lithama*, s katerim si zastirajo obraz, z nošenjem dvoreznilnega meča *takuba* in z izbranim besednjakom, v katerem so se v preteklosti izogibali arabskim besedam.

V nekaterih federacijah prištevajo v plemiško kategorijo tudi skupino *ineslemen*. Ta ni predstavljala zaprtega stanu, saj je lahko postal pripadnik te kaste vsak član tuareške družbe, ki se je naučil brati koran in imel za učitelja *marabuja*,¹⁴ in to ne glede na njegov socialni položaj. Šlo je torej za verski razred, ki je bil po islamizaciji¹⁵ Tuaregov pomemben predvsem v nekaterih urbanih centrih (npr. Timbuktu in Agadez).

89 - Zapis v tiffinariju iz časov, ko so v Sahari živele žirafe

¹³ Na tuareškem ozemlju sta se do danes ohranili dve pomembni saharški solni karavani: iz Timbuktuja do Taudenija v Maliju in iz Aira do kawarskih oaz v Nigru, ki sta še vedno pretežno v “lasti” tuareške noblese.

¹⁴ V severni Afriki so marabuji islamski sveti možje, ki imajo še danes pomembno obredno in terapevtsko funkcijo (Šmitek, 1997). Najdemo jih predvsem na ozemljih, kjer so razširjeni sufistični redi islamskega mysticizma. Med Tuaregi sta (bila) najbolj prisotna dva (Stuehler, 1978: 68–72): tianija (ustanovitelj Ahmad al-Tijani; 1737–1815) in sanusija (ustanovitelj Muhammad, B. Ali san Sanusi; 1797–1859).

¹⁵ Po poročilih arabskega kronista Abi Jaquba al Jaqubija so Tuaregi iz libijskega Fezzana prišli v stik z islamom že v 9. stoletju (Norris, 1975: 11).

¹⁶ V literaturi se pogosto pojavljata tudi izraza vazali in plebejci. Sam uporabljam delitev na plemiče in podložnike zgolj zaradi praktičnosti ponazoritve, ki pa ne vzdrži tehtne epistemološke kritike.

¹⁷ Kel Ahaggar tako za podložnike ne uporablja izraza imrad, temveč Kel Ulli - “kozji ljudje”. Med severnimi Tuaregi naletimo na to povezavo tudi v eni izmed najbolj znanih legend o izvoru Tuaregov, zgodbi o princesi Tin Hinan. Grobnico z njenim okostjem in grobnimi dodatki so arheologi odkrili v 30. letih prejšnjega stoletja na obrobju Hoggarja v Abalessi. Tin Hinan naj bi v Hoggar prihajala na kameli iz maroške oaze Tafilet (čeprav se arheologi nagibajo bolj k hipotezi njenega libijsko-egipčankega izvora) v spremstvu služkinje Takamat in njenih koz. Potomci princese naj bi bili plemiči in potomci služkinje podložniki (Brett in Fentress 1997: 208).

¹⁸ Tudi termin suženj je problematičen, dejstvo pa je, da so pripadniki tega stanu živeli v “nesvobodni” odvisnosti od Tuaregov.

¹⁹ Nicolaisen poroča, da so pri marsikateri tuareški družini v 50. letih še vedno živeli potomci sužnje, ki so opravljali ista dela in imeli podoben položaj kot njihovi predniki (Nicolaisen in Nicolaisen, I., 1997: 54).

Kategorija podložnikov,¹⁶ *imrad*, ki sodijo med “*prave*” Tuarege, je (bila) znana v vseh tuareških federacijah z izjemo *Kel Gerés* (Nicolaisen in Nicolaisen, I., 1997: 47) in *Kel Evej* v nigorskem gorovju Air (Weibel, 1998: 11). Podložniki so bili najštevilčnejši tuareški stan in na razmerjih med njimi in tuareškim “*plemstvom*” so temeljili različni tuareški politični sistemi (kon)federacij (Nicolaisen in Nicolaisen, II., 1997: 501–595). Podložniki so bili v večini primerov tudi nomadi, ki so se s čredami koz, in v zadnjem stoletju tudi kamel, premikali po točno določenih pašnih predelih. Plemiškim zaščitnikom so morali plačevati letne davke za njihovo zaščito in delež plena iz samostojnih plenilskih pohodov, nekateri so lahko imeli tudi sužnje, niso pa smeli nositi nekaterih kosov orožja. Po Knutu Vikørju izhaja delitev na plemiče in podložnike iz njihovih različnih ekoloških prilagoditev. Plemiška kasta naj bi izvirala iz kameljih pastirjev, ki so vladali puščavi, podložniki pa so namesto kamel gojili koze, dejavnost, ki je še danes zelo redka med tuareškim plemstvom, čeprav so načeloma danes razlike v življenjskih stilih enih in drugih majhne (Vikør, 1999: 26).¹⁷

Redke nekdanje sužnje,¹⁸ *iklan*, te “*neprave*” Tuarege, in njihove potomce se še danes pogosto enači s “*črnici*”; do njih so Tuaregi prišli na plenilskih pohodih med nomadskimi Arabci severno saharskih oaz; to so Čamba (v Alžiriji in Libiji), Kanuri, Hausa, Teda, Tubu in Fulani (v Nigru in Čadu) in Songhai ter Fulani (v Maliju). Moški in ženske so bili ločeno lastniki sužnjev in tuareški moški je imel status “*očeta*” svojih sužnjev, ženska pa “*matere*”. Ta fiktivni starševski odnos je bil zelo pomemben, saj so otroci sužnjev imeli status “*bratov in sester*” otrok lastnika sužnjev. Ker sužnji niso predstavljali političnega razreda, so se lahko

Tuaregi iz plemiškega stanu z njimi poročali (otroci iz takšnih zakonov so postali svobodni), medtem ko so bile poroke med “*plemiči*” in “*podložniki*” zaradi politične delitve družbe redke (Keenan, 1973: 355). Sužnji so živeli skupaj s svojimi tuareškimi lastniki in opravljali vsa fizična dela, vezana na pašo živali in gospodinjstvo, ali pa so bili naseljeni kot poljedelci, saj se s to dejavnostjo tuareško plemstvo v preteklosti nikoli ni ukvarjalo. V stopnjah njihove odvisnosti so bile med tuareškimi federacijami velike razlike, dejstvo pa je, da so se lahko s časoma osvobodili; ponavadi s poroko ali z odkupom. Tako so se, še preden so francoski kolonialisti sužnje formalno osvobodili, v drugi polovici 19. stoletja oblikovale skupnosti osvobojenih sužnjev, *iravélen*, nomadskih živinorejcev, kulturno podobnih “*pravim*” Tuaregom.¹⁹ Podoben položaj je imela v današnji Alžiriji tudi kategorija temnopoltih poljedelcev, znanih pod imenom

90 - Kovaška delavnica v Djanetu

haratin. To so bili potomci priseljencev iz oaze Tidikelt, ki so v 19. stoletju na povabilo Tuaregov prišli v Ahagar obdelovat vrtove v nekaterih oazah in so se tam poročali s tuareškimi sužnji.²⁰ Potomci nekdanjih tuareških sužnjev so danes v saheljski Afriki znani kot *buzu* (v jeziku hausa iz Nigra) in *bella* (v jeziku songhai v Maliju; Vikør 1999: 37).

Za konec je potrebno omeniti še kategorijo kovačev in rokodelcev, *inadan*, neke vrste "svobodnjakov", ki še vedno predstavlja najbolj avtonomen stan družbe "nepravih" Tuaregov.²¹ Tako kot sužnjem tudi njim ni bila priznana pravica do lastnega *tavsit*, vendar pa so se v nasprotju s sužnji lahko svobodno premikali. Zato so se identificirali s tisto federacijo, na katere ozemlju so se nahajali. Plemiškemu stanu niso plačevali nobenih dajatev. Še danes gre za izrazito endogamno skupino, v katero se nekdo rodi. Poleg njihove rokodelske dejavnosti jim pripisujejo različne magične sposobnosti, slovijo kot glasbeniki na porokah, ritualni posredniki ter prenašalci tuareškega izročila. Poseben status jim utrjuje tudi znanje njihovega skrivnostnega jezika, *tenat*, ki je po vsej verjetnosti izpeljan iz tuareškega jezika (Casajus, 1987: 309).

V modificirani obliki se je tradicionalna tuareška družbena slojevitost ohranila v nekaterih regijah Malija, Nigra in Burkine Faso (Oxby, 1986: 100). Do pred nekaj desetletji so jo poljudno opisovali kot tog prežitek fevdalizma. Vendar pa moramo na to stratifikacijo gledati v kontekstu zgodovinskih družbeno-gospodarskih razmer osrednje Sahare in Sudana, kar pa še zdaleč ne opravičuje današnjega suženjstva med nigerskimi Tuaregi in tudi nekaterimi drugimi etničnimi skupinami v Nigru: Fulani, Songhaji, Tubu, Hausa in Arabci.²²

91 - Puscava Ténéré - Veliki Nic

PLENILCI IN VOJŠČAKI?

Podoba Tuaregov kot nepremagljivih saharskih bojevnikov se je (iz)oblikovala med sosednjimi ljudstvi zaradi stoletne tuareške prakse plenilskih pohodov, zaradi poročil o (pobitih) evropskih popotnikih in skozi francoske kolonialne izkušnje s Tuaregi pri osvajanju Sahare. Tuaregi, zlasti njihov najvišji družbeni stan, ta "bojevniška aristokracija", so ločili med plenilskimi pohodi, *edjen*, in med vojnami, *annemensi*. Plenilski ali roparski pohodi so pomenili hitre vdore manjših oboroženih skupin Tuaregov na področja s stalno naseljenim prebivalstvom in napade na karavane. V karavanah so bile vse do konca 19. stoletja najbolj priljubljen plen kamele, pa tudi tuji popotniki, neverniki, za katere so predvidevali, da nosijo s sabo bogastvo. V začetku 20. stoletja so se zaradi francoske in otomanske prisotnosti v severni Sahari plenilski pohodi preusmerili na južne, airske karavane. Te so postale stalne tarče napadov Tuaregov in tudi drugih, zlasti Tedov in Tubujev iz Tibestija, ki so bili istočasno smrtni sovražniki Tuaregov. Poleg tega pa so bila v času karavan v nevarnosti tudi tuareška bivališča na Airu, ki so ostala brez prave zaščite. Pri napadih na tuareške vasi so bili glavni plen pridelki, saj po nepisanem pravilu Tuaregi niso zaslužnjevali Tuaregov.²³ Ker so tovrstni plenilski vpadi zahtevali protinapade, so se Tuaregi najraje odločali za napade bolj oddaljenih naselij drugih federacij ali pa drugih nomadskih skupin.

Vojne so bile v primerjavi s plenilskimi pohodi manj pogoste, nikakor pa ne redke. Potekale so med "skupinami bobna", federacijami, konfederacijami (Lhote, 1955: 369) in zunanjimi sovražniki: Čamba, Teda in Tubu, Songhai, Hausa in francoskimi kolonialnimi osvajalci. Vodil jih je ponavadi *anastafidet* določene skupine bobna, v vojnah med konfederacijami pa tudi *amenokal* osebno, ki je okrog sebe zbral večje število bojevnikov iz vrst plemičev in podložnikov. Edmond Bernus opisuje, kako so vojne med *Kel Deneg* in *Kel*

Geres na Airu sledile določenim pravilom: do konfliktov je prišlo v prvi vrsti zaradi nadzora nad vasmi v severnem Airu in razdelitve pridelka. Občasno pa je med tema dvema federacijama prihajalo do združevanja za obrambo ali napad na skupnega sovražnika *Kel Ahaggar* in *Kel Ataram*. "Sovražniki so lahko postali

²⁰ Podoben "mešani" izvor imajo tudi prebivalci oaze Djanet na obrobju Tassili-n-Ajjerja v Alžiriji, vendar pa se je njihov socialni položaj v tuareški družbi bistveno razlikoval od haratinov. Ahmed, ki sem ga spoznal med lanskim obiskom Djaneta, mi je povedal, da *Kel Ganet* sodi med "prave" Tuarege, kar potrjuje tudi Nicolaisen (Nicolaisen in Nicolaisen, I., 1997: 57).

²¹ Kaste endogamnih rokodelcev so ena izmed najbolj značilnih kategorij zahodnoafriških družbenih struktur (Conrad in Frank, 1995) in niso tuareška posebnost.

²² *Timidria*, nigerska organizacija proti suženjstvu poroča, da je v Nigru danes v sužnjelastniškem odnosu najmanj 20.000 ljudi. Gre za tri vrste suženjstva: "pasivno suženjstvo" med Songhaji, "arhaično suženjstvo", razširjeno med Tuaregi, Arabci, Fulani in Tubuji, ter oblika ženskega suženjstva, imenovana "peta žena", ki je razširjena med pripadniki etnične skupine Hausa (Timidria, 2000).

²³ Kot bomo videli podrobneje v nadaljevanju, je civilizacijska misija francoskih kolonialistov v začetku 20. stoletja začela rojevati prve produkte novih oblik nasilja in v njeni senci so se začela krhati stara pravila "igre". Vse do danes so se tako v tuareškem izročilu ohranila pričevanja o tem, kako je na enem izmed roparskih pohodov vodja tuareške skupine iz Hogarja dal javno ubiti ujetega Tuarega iz Azera (Stuehler, 1978: 100).

92 - Solna karavana prečka Ténéré

zavezniki, odvisno od okoliščin,” pravi Bernus (Bernus, 1990: 157). Vendar pa zadnji spopa-di v Maliju in Nigru niso bili niti vojna niti plenilski pohodi med Tuaregi samimi ali proti kakšni drugi skupini, temveč je šlo za upor Tuaregov proti politiki nacionalnih držav in meja. Če hočemo razumeti bistvo tega upora, moramo vsaj v osnovnih obrisih poznati kolo-nialno dediščino, na osnovi katere so te nacionalne države tudi nastale.

“MISSION CIVILISATRICE”

Že na začetku našega štetja naj bi dve rimski karavani prečkali Saharo (Briggs, 1960: 41), in čeprav ni nobenih drugih podatkov o tem podvigu, ostaja več kot jasno, da je vedenje o prehodnosti največje puščave že dolgo vznemirjalo evropsko celi-no. Vse od padca Kartagine do poznega sred-njega veka je na evropske dvore, prek Špani-je, kjer je takrat vladala berberska dinastija

Almoravidov, vedno znova prihajalo eksotično blago iz Sudana:²⁴ sužnji, zlato,²⁵ slonovina, nojeva peresa, cibeta in zveri, ki ga izločajo.²⁶ Zgodnja pisna poročila o Tuaregih izpod peres arabskih kronistov Ibn Havkala, El Bekrija, Edrisija, Ibn Batute in Ibn Kalduna, med 11. in 14. stoletjem, so ostala v zahodnem svetu dolga stoletja neznana. Čeprav naj bi bil prvi Evropejec, ki je prečkal Saharo, Francoz Anselm d'Isalguires (Briggs, 1960: 43), pa je “*Targe*”, kot “*zastrte*” plemiče, na stari celini v 16. stoletju prvi predstavil Hasan ibn Muhamad el Vezaz el Fazi, po “*domače*” Leo Africanus (1495–1552). Pretekla so še tri stol-letja, preden so razsvetljeni predhodniki kolonialistov v imenu znanosti začeli iskati prehod čez Saharo, in ta pustolovščina je bila pri nekaterih v večji in drugih v manjši meri povezana predvsem z iskanjem “*najvišjega romantičnega*”, ki ga je Friedrich Schlegel leta 1800 postavil nekam na neopredeljeni vzhod (Rodinson, 1988: 54). V saharški Afriki je ta eksotični ideal predstavljalo skrivnostno mesto Timbuktu²⁷ in Angleža Mungo Park (1806) ter Gordon Laing (1824) sta bila tista, ki sta prva prišla tja, ne pa tudi nazaj.²⁸ Sledilo jima je še šest-najst evropskih nesrečnikov (Miner, 1953: 12); prvi, ki se je iz tega mesta tudi vrnil, je bil leta 1828 francoski popotnik René Caillié, ki je podal tudi nekaj površnih opisov Tuaregov iz Timbuktuja, v katerem se je zadržal dva tedna (Caillié, 1830).

Nedvoumno pomeni afriško študijsko popotovanje nemškega geografa Heinricha Bartha enega izmed največjih raziskovalnih dosežkov v afrikanistiki 19. stoletja. Ker je v Afričanih videl ljudi, se zavzemal za njihovo samostojnost in povezanost,²⁹ je ostala njegova vloga v zahodni javnosti 19. stoletja, v primerjavi s številnimi drugimi evropskimi rasističnimi avan-turisti, minorna. Kar se tiče Tuaregov, so bolj kot obisk in opis Timbuktuja, leta 1853, pomembni Barthovi zapisi o zgodovini migracij v osrednji Sahari, študij jezika, opisi poli-

93 - Trgovina s soljo v Moptiju

tične in socialne organizacije Tuaregov iz Aira ter funkcioniranja sultanovega dvora v Agadezu (Barth, 1857–1858).

Če je pri Barthu šlo za klasičnega nemškega polihistora tistega časa, pa imamo v primeru Henrija Duveyriera opraviti s tipičnim francoskim pustolovcem, ki mu je zaradi mladosti in neskončne navdušenosti nad Saharo uspelo v njej ne samo preživeti, temveč tudi napisati prvo monografijo o Tuaregih s Tassili-n-Ajjerja (Duveyrier, 1864).³⁰ Ta je na eni strani polna etnografskih podrobnosti o vsakdanjem načinu življenja, natančnih opisov razmerij med posameznimi skupinami bobna v ajjerski konfederaciji in prvih popisov njihovega ustnega izročila. Aktualnost Duveyrierjeve monografije moramo pripisati njegovemu metodološkemu instinktu, saj je bil v Afriki eden izmed prvih, ki je s pomočjo odličnega poznavanja arabskega jezika izrabil prednosti metode terenskega dela z neposrednim opazovanjem, ob upoštevanju vpliva naravnega okolja na različne življenjske prakse. Po drugi strani pa je bil prav on tisti, ki je s svojim opisom lastnosti Tuaregov kot hrabrih, gostoljubnih, zvestih, potrpežljivih, tolerantnih, marljivih, radodarnih, svobodoljubnih, zakritih,

svetlopoltih, lepih, dobrih in ponosnih "princev" Sahare sprožil evropski val orientalističnih fantazem.³¹ Tovrstno videnje Afričanov je bilo v skladu s takratno (kolonialno) politiko, ko so bili evropski časopisi in ilustrirane revije dobesedno preplavljeni z negativno propagando in opravljivimi stereotipi o Afriki in Afričanih, ki naj bi v prvi vrsti služili za legitimizacijo kolonialne vladavine (Grinker in Steiner, 1998: 681). Zato se lahko povsem strinjamo z Douglasom Porchom, ki pravi, da "v devet-

94 - Gostoljubje Kemala in Amu

²⁴ Sudan je bil stoletja sinonim za Afriko, južno od Sahare, ki so jo Arabci imenovali *Beled es Sudan* - "dežela črncev".

²⁵ Količina zlata, ki je v čezsaharski trgovini prihajala v Stari svet v poznem srednjem veku, je predstavljala "približno dve tretjini zlata, ki je krožilo v gospodarstvu zahodne poloble" (Wolf, I, 1998: 72).

²⁶ Po Slovarju slovenskega knjižnega jezika so cibetovke v Afriki živeče zveri, ki iz zleze ob zadnjični odprtini izločajo cibet.

²⁷ Tuaregi *Ivellemeden* so leta 1787 osvojili Timbuktu, ki je bil do takrat del maroškega pašaluka. Izbrali so "upravitelja", ki je moral Tuarege, ki niso živeli v mestu, redno obveščati o dogajanju in pobirati davek. Leta 1816 so se zapletli v vojno s *Kel Denek* in zaradi nje dokončno izgubili neposredni nadzor nad mestom ter tudi ozemlja južno od reke Niger (Norris, 1986: 114–118). Kljub temu je muslimanska elita v Timbuktuju vse do leta 1894 redno plačevala dajatve Tuaregom (Klein, 1998: 122).

²⁸ Gordona Laing naj bi bil sploh prvi Evropejec, ki je prišel v stik s hogarskimi Tuaregi (Lhote, 1955: 376). Leta 1825 so ga Tuaregi ubili v bližini današnjega libijskega mesta Ghat.

²⁹ Barthova razmišljanja o povezanosti Afrike in Afričanov so v njegovem muzeju v Timbuktuju predstavljena v kontekstu panafrikanističnih idej.

³⁰ Duveyrier je bil Francoz in mogoče mu je to dejstvo pomagalo pri navezovanju stikov s Tuaregi. Po Douglasu Porchu naj bi Tuaregi na Francoze gledali s spoštovanjem, saj jim ni, tako kot Angležem, vladala kraljica - ženska, temveč moški. Najbolj znani med njimi, pravzaprav edini, za katerega naj bi slišali v Sahari, je bil "Bono barto" - Napoleon (Porch, 1985: 35).

³¹ In to navkljub dejstvu, da so Tuaregi v bližini Murzuka v današnji Libiji leta 1869 ubili nizozemsko popotnico Alexandrine Tinné in njene spremljevalce. O tem je v pismih iz leta 1869 in 1870 prvi poročal Gustav Nachtigal, ki se je v tem času kot prvi Evropejec prebil do Tibestija (Nachtigal, 2000).

najstem stoletju ni bilo verjetno nobenega drugega ljudstva, ki bi bolj razburkalo radovednost Evropejcev kot Tuaregi - prebivalci osrednje Sahare” (Porch, 1985: 65).

V času teh prvih evropskih “raziskovalcev” Sahare je bila severna Alžirija že pod francosko oblastjo. Pravo francosko osvajanje Sahare pa se je začelo šele leta 1870 s cesarjem Napoleonom III. in tretjo francosko republiko. Z vstopom belgijskega kralja Leopolda II. v krožek osvajalcev kontinenta se je pohlep takratnih kolonialnih velesil Anglije, Francije in Nemčije po afriških kolonijah spremenil v besno tekmovanje za razkosanje Afrike. Francozi, ki so svoj kos pogače videli v severni in zahodni Afriki, so za potrditev svoje dominacije nad tem področjem in ohranitev ponosa evropske velesile morali osvojiti osrednjo Saharo in tako povezati obalo Senegala s Čadskim jezerom in Alžirijo. Edino in velikokrat popolnoma umišljeno korist so v tem morju peska videli v karavanah.³² Te so takrat svoje eksotično

blago prenašale prek ozemlja današnje Libije, ki je bila pod otomansko vladavino. Poskusi pogajanj s severno tuareškimi poglavarji so od leta 1862 sicer omogočili nekaterim francoskim karavanam dostop do Ghata, vendar jim južno od tega mesta, ter tudi južno od Hogarja ni uspelo priti (Stuehler, 1978: 96).

Danes pripisujejo pionirske zasluge za francosko osvajanje Sahare Charlesu de Freycineju, človeku, ki je živel za “kolonije, politiko in železnico” (Porch, 1985: 83). Prav slednja, ideja transaharske železnice, po

kateri bi Francozi prišli z alžirske obale v petih dneh v zahodno Afriko, je bila poleg vojne med hogarskimi in ajjerskimi Tuaregi (1875–1878) vzrok zato, da so Francozi leta 1879

³² V resnici je alžirska kolonija v ekonomskem smislu za Francoze vse do začetka prejšnjega stoletja predstavljala vrečo brez dna. Alžirije Francozi sicer niso imenovali kolonija, temveč metropolitansko ozemlje, torej je bila del Francije.

³³ Nasilja Foureau-Lamyjeve ekspedicije se nikakor ne da primerjati z nasiljem centralnoafriške ekspedicije, ki se je prav tako leta 1898 odpravila na pot iz Timbuktuja, mimo Agadeza in Zindra, proti jezeru Čad. Ekspediciji sta načelovala prijatelj, poveljnik Voulet in poročnik Chanoin, ki sta se dve leti pred tem izkazala z grozodejstvi ob osvajanju Ouagadougua, današnjega glavnega mesta Burkine Faso. Njuna pot od Agadeza do Zindra je bila dobesedno posejana s trupli prisilno novačenih in neplačanih nosačev ter ljudi, ki so se slučajno znašli ob poti. V neki vasi je Voulet tako ukazal, da morajo vojaki z bajoneti, da prihranijo municijo, pobiti trideset žensk z otroki. Ukaz je bil izvršen več kot vestno, saj so za sabo pustili stoeno žrtev (Lindqvist, 1998: 166). Glas o teh grozodejstvih se je v kratkem razširil vse do Pariza, zato so za poblaznelima vodjema ekspedicije poslali poročnika Klobba z ukazom, da Vouleta in Chanoina razreši dolžnosti in prevzame vodstvo ekspedicije. Klobb jima je z lahkoto sledil po poti, polni trupel, in ju pred Zindrom tudi dohitel. Takoj naslednji dan je bil soočen z njuno krutostjo, ko sta, zaradi smrti dveh vojakov, padlih ob napadu na neko vas, dala usmrtiti 150 žena in otrok. Naslednji dan, 14. julija, sta dala ubiti tudi Klobba in čez nekaj dni še sama padla pod streli svojih vojakov (Porch, 1985; Lindqvist, 1998; Chilson, 1999). Zgodovinarji so njun “način” sluzenja republici pogosto pripisovali norosti, kot posledici tropskega sonca, vendar je Finn Fuglestad dokazal, “da so bila ta grozodejstva zgolj “ekstravagantna” oblika tega, kar so Francozi počeli tudi drugod” (navajam po Klein, 1998: 139).

³⁴ Velikodušni evropski vladarji so na berlinski konferenci belgijskemu kralju Leopoldu II. dodelili v osebno last Kongo, ki je tako postal njegov privatni vrtiček, velikosti današnje Evropske unije (glej Bulayumi, 1999). Leopold II. je Kongu vladal z do takrat neprimerljivo krutostjo, na kateri je dobesedno zrasel moderni Bruselj. Kakor me je opomnil prijatelj Koen Van Daele, zato v Belgiji še danes vedo vsi na pamet Leopoldovo krilatico, ki pravi, da kraljevina z dostopom do morja nikakor ne more biti majhna.

³⁵ Do takrat, med letoma 1891 in 1893, so francosko zahodno Afriko v Parizu že arbitrarno razdelili na pet ločenih kolonij (Senegal, Gvineja, Slonokoščena Obala, Dahomej in Zahodni Sudan) in en vojaški teritorij - Mavretanijo (Conklin, 1997: 35).

poslali stotnika Paula Flattersa na raziskovalno ekspedicijo, ki naj bi utirila pot bodoče železnice južno od Ouargle. Ekspedicija je aprila naslednje leto prišla do obrobja Tassili-n-Ajjerja, kjer so jih pričakali Tuaregi in jih niso spustili naprej. Zaradi tega se je moral Flatters vrniti v Ouarglo, od koder se je še istega leta s spremljevalno karavano (skupaj 89 ljudi in 280 kamel) odpravil severno od Hogarja proti Tassili-n-Ajjerju. Ekspediciji je februarja 1881 ob njenem prihodu na severno obrobje Tassili-n-Ajjerja zmanjkalo vode, zato se je Flatters s tretjino mož odpravil za tuareškim vodičem do izvira I-n-Uhahvan, kjer jih je do zadnjega pobila skupina hogarskih Tuaregov. Ostanek misije se je brez kamel odpravil nazaj proti Ouargli, kjer so se na poti "groze" soočali z neprestanimi napadi Tuaregov, ki so jim zastrupili dateljne s saharsko rastlino *efelehleh*, katere učinki so bili spoštovanja vredni: "Možje so s sebe trgali obleke, se stiskali za vratove, skakali v zrak ali pa preprosto znoreli v puščavo, od koder se niso nikoli več vrnili." (Porch, 1985: 122) Manj kot ducat zgroženih članov odprave, med njimi ni bilo več nobenega Francoza, ki so uspeli preživeti tudi zaradi kanibalizma v lastnih vrstah, se je aprila 1881 prebil nazaj v Ouarglo. S polomom Flattersove ekspedicije se je francosko osvajanje Sahare zaustavilo za dve desetletji. V tem času so Tuaregi pokončali še nekaj francoskih pustolovcev, raziskovalcev in misijonarjev, ki so se drznili vstopiti na njihovo ozemlje (primerjaj Klein, 1999: 73).

Šele Fernand Foreau, ki po Duvéyrierjevi smrti leta 1892 postane največji francoski specialist za Saharo, in major François Lamy sta bila tista, ki sta se leta 1898, s 381 vojaki in 1004 kamelami, odpravila iz El Golea in se leto dni kasneje znašla na obalah Čadskega jezera. Vendar pa jima ne pripada zgolj slava zaradi prečkanja Sahare, temveč sta ob tem tudi pokazala, kako se to dela: z dobro oboroženimi spremljevalci in "divjakom" primerno stopnjo nasilja (Porch, 1985: 164–185).³³

Ne glede na te osvajalske zaplete so Francozi v tem času postali že pravno in formalno gospodarji zahodne in osrednje Sahare (v današnjem Maroku, Mavretaniji, Alžiriji, Maliju, Nigru in Čadu). To so kot kolonialno posestvo pridobili na berlinski konferenci evropskih narodov (1884–1885).³⁴ Ta je bila sklicana v imenu humanitarnega cilja odprave suženjstva, na njej pa je šlo v bistvu za razdelitev Afrike, ki je bila dokončno potrjena leta 1889 na naslednji, bruseljski konferenci narodov (Manning, 1998: 28). Seveda so politična dominacija, ekonomsko izkoriščanje, osebna nadutost in nenazadnje tekmovalni duh takratnih evropskih velesil za opravičilo in potrditev potrebovali manjše kozmetične popravke, ki so jih v francoskem primeru, ob prisotnosti zavestne republikanske ideje o imperiju v Afriki, poimenovali "mission civilisatrice" - civilizacijska misija. Ta je leta 1895,³⁵ ko se je "francoska vlada odločila končati obdobje osvajanja zahodne Afrike in ustoličila novo politiko konstruk-

tivnega izkoriščanja” (Conklin, 1997: 11), postala uradna ideologija novega francoskega imperija v Afriki.³⁶ Propagirala je novo podobo kolonizatorja, ki po Afriki ni več taval kot raziskovalec, temveč razsvetljenec,³⁷ kateremu naj ne bi šlo več le za profit, temveč so ga vodili višji cilji izpolnitve civilizacijskih nalog, v imenu stvarnika, vladarja in znanosti (Kabbani, 1986: 6). Seveda si kolonizatorji niso predstavljali, da bi Afričani lahko postali Francozi, temveč da se razvijajo, se pravi civilizirajo, znotraj svojih kultur. Da bi jim to omogočili, je bilo potrebno poprej izpeljati civilizacijsko, moralno oplemenitenje Afričanov “s selektivno razširitvijo človekovih pravic na Afričane: z odpravo suženjstva, ‘fevdalne’ tiranije in barbarskih navad” (Conklin, 1997: 248).

Pri francoskem vzpostavljanju reda nad afriškimi “subjekti” so bili Tuaregi eni izmed prvih, ki so jih morali “civilizirati”. Za zaveso “civiliziranja” so se seveda skrivali povsem posvetni interesi. Francozom, ki so leta 1899 pod pretvezo geoloških raziskav osvojili oazi In Salah in Tidikelt, nato pa še Tuat in Gueraro, so postali Tuaregi trn v peti zaradi več razlogov. Nadzorovali so namreč saharske trgovske karavane, ki so se za nameček končevale v Tripoliju. Ta pa je bil, skupaj z delom dobička od karavan, pod otomanskim nadzorom, in turški gospodarji Libije, ki so bili seznanjeni z dejstvom, da so Francozi uspeli priti do čadskega jezera, so si takrat hoteli zagotoviti nadzor nad osrednjo Saharo. Poleg tega so v tem obdobju postale redke karavane in oaze pod francoskim nadzorom stalne tarče plenilskih pohodov hogarskih in ajjerskih Tuaregov, ki so se že začeli oboroževati s pretihotapljenimi repetirnimi puškami (Baier, 1980: 83). Zaradi tuareškega poznavanja Sahare, in že s tem pomembne taktične prednosti, so se Francozi bali posledic oboroževanja Tuaregov. Potrebno je bilo ukrepati in za to poslanstvo je bil začetek 20. stoletja več kot idealen.

Francoska kolonialna vojska je bila takrat že oborožena z najnovejšimi ubijalskimi orodji, avtomatskimi puškami in “dum-dum” strelivom (Lindqvist, 1998: 50–53). Problem nezanesljivih alžirskih, arabskih vojakov s francoskimi poveljniki je leta 1901 rešil general Henry Laperrine (1860–1920), ki je zasedel novo delovno mesto komandanta saharskih oaz. Povsod po večjih oazah je ustanovil nove enote “*compagnies de méharistes*”, ki so bile sestavljene iz 300 strelcev (70 med njimi je sestavljalo tako imenovane mobilne enote “*faction mobile*”) in 42 Francozov. Strelci so bili v večini primerov Čamba nomadi, ki so vse do konca 19. stoletja sami hodili na plenilske pohode v sosednje oaze ali na tuareške karavane. S francosko zasedbo oaz so se znašli med dvema ognjema: med Francozi in Tuaregi, kar je Laperrine premeteno prepoznal, in jim namesto prejšnjega “*banditizma*” ter občasnih zaposlitev kameljih vodičev ponudil mesto saharskih žandarjev (Stuehler, 1978: 99–100; Porch, 1985: 252–256). Te enote so začele uspešno preprečevati roparske pohode Tuaregov v severnih oazah, vendar pa Laperrine od vrhovnega poveljstva nikakor ni mogel pridobiti dovoljenja za vojaško osvojitve hogarskega gorovja.

³⁶ Sovpadla je z ustanovitvijo francoske superkolonije “*Afrique Occidentale Française*” (AOF) v Dakarju, ki je z generalno vlado in guvernerjem obstajala vse do leta 1956.

³⁷ Nekateri med njimi, zlasti zdravniki, so se v Alžiriji ukvarjali predvsem z dokazovanjem veljavnosti rasnih teorij in so v drugi polovici 19. stoletja že “dokazali”, da so denimo Berberi čistejša rasa od Arabcev (Lorcin, 1995: 127–128).

Leta 1900 je umrl hogarski *amenokal* Aitarel in za njegovo nasledstvo so se začela dolgotrajna pogajanja med tremi tuareškimi kandidati in njihovimi podporniki. Ko je postalo jasno, da se bodo Tuaregi odločili za Aticija, ki je bil odkrit nasprotnik Francozov, so slednji začeli odkrito podpirati Muso ag Amastana in s tem poskušali razdreti enotnost hogarskih Tuaregov. Potem je leta 1902 neki Baba ag Tamaklast, "ropar in podlež", kakor se je ohranil v tuareških socialnih spominih (Dayak, 1996: 24), ukradel kamele plemenitemu Tuaregu, ki je bil francoski vojaški prevajalec v In Salahu in pretepel njegovo sestro Fatmo. Znesti se nad žensko je med Tuaregi pomenilo enega izmed najhujših prekrškov in storilec je s tem dejanjem izgubil vso čast (Dayak, 1996: 24–25); to je v najboljšem primeru pomenilo izobčenje iz skupnosti. Zato je bil ta dogodek več kot idealna priložnost za Francoze, da se odpravijo na maščevalni pohod in se s tem izkažejo kot zaščitniki tistih vrednot, ki jih spoštujejo tudi Tuaregi. Poleg tega za pregon roparjev niso potrebovali posebne odobritve in tako je 23. marca 1902 stotnik Cauvet skupaj s poročnikom Cottenestom ukazal svoji enoti, ki je štela 130 mož, da krene proti jugu. Čez mesec dni so se znašli v zahodnem Hogarju, ki je tako za belce kot Čambe predstavljal utelešenje groze, Tuaregom pa nudil varno zatočišče, kamor so se lahko nekaznovano vračali s plenilskih pohodov. Tuaregi niso smeli pristati na odločitev Cauveta in Cottenesta, da se s svojimi vojaki odpravita okrog hogarskega gorovja, saj bi se s tem dejanjem porušil mit o neprehodnosti Hogarja. V začetku maja, ko so že dosegli najbolj južno točko in se po zahodnem obrobju Hogarja začeli vračati, jih je pri Titu napadlo okrog tristo tuareških vojščakov. Francoska in tuareška verzija bitke pri Titu se razlikujeta v nekaterih majhnih, a pomembnih, podrobnostih (primerjaj Foucauld, 1925–1930 I.: 57, 263–265, 280; Dayak, 1996: 24–32). Francozi nikjer niso omenjali maltretiranja, plenjenja drobnice in požigov tuareških oaz, kar je še dodatno spodbudilo maščevalnost Tuaregov. In čeprav so bili Tuaregi res oboroženi tudi s puškami, je v večini primerov šlo za zastarelo orožje, ki ga je bilo potrebno po vsakem strelu ponovno polniti, in ker jim je primanjkovalo municije, se je velika večina Tuaregov odpravila v boj proti avtomatskim puškam z meči in kopji. Pri Titu so Tuaregi iz *Kel Hogar* doživeli prvi veliki poraz, v katerem je padlo 93 Tuaregov (v to število je všteto tudi 22 ranjencev, ki so jih na ukaz francoskih oficirjev pobili po končanem boju) in trije francoski soldati (Porch, 1985: 267).

Poraz pri Titu je imel za Tuarege daljnosežne posledice. Francozi so še istega leta poslali v Hogar kazensko ekspedicijo, katere namen je bil

97 - Nafta življenja

kaznovati nepokorne Tuarege. *Amenokal* Aticci je bil zato s svojimi številnimi pristaši prisiljen zbežati proti Tassili-n-Ajjerju, tiste, ki so ostali, pa je začel zastopati Musa ag Amastan.³⁸ Francozi so naivno pričakovali, da so z njim našli vzorec, kako pokoriti uporne Tuarege: v vsakem področju najti vplivnega Tuarega, ki bo pripravljen sprejeti vlogo njihove marionete. Vendar pa so že naslednja leta dokazala, da so se popolnoma ušтели; tako v primeru Tassili-n-Ajjerja, kot tudi v Airu (Niger) in Adraru (Mali). Čeprav so Francozi z močnimi vojaškimi formacijami v nekaterih oazah uspeli zgraditi utrdbe (Djanet, Agadez, Timbuktu), pa jih niso mogli niti stalno nadzorovati, kaj šele, da bi uspeli vzpostaviti stike s Tuaregi. Zato so v primeru Tassili-n-Ajjerja še dodatno oborožili hogarske Tuarege in jim dovolili, da so skupaj s Čambami začeli z množičnimi plenilskimi pohodi proti Ajjerju.

Začetek 20. stoletja je bil tako za Tuarege še posebej katastrofalen. Na severu jih je francoska vojska v Hogarju prisilila k premirju in jih zapletla v spopade z ajjerskimi Tuaregi. V Nigru pa je francoska vojska izkoristila vmešavanje Turkov in spor med tuareškima skupinama *Imezureg* in *Kel Evej*, v katerem so slednji, leta 1901, severno od Damergua izgubili karavano z 12.000 kamelami, natovorjenimi s prosom. Francozi so zato v naslednjih letih formalno okupirali celotno južno obrobje Sahare: Damergu leta 1901 in 1902, Air leta 1904 in Bilmo leta 1906. Vendar pa je francosko dokazovanje suverenosti nad Saharo temeljilo zgolj na poskusih kontrole vodnjakov (če ne drugače, pa tako, da so jih zastrupljali), pašnih področjih in trgovine. Ker so preprosto premalo poznali Saharo, ni bilo realno pravzaprav "niti enega trenutka, ko bi bila Sahara zares njihova" (Klein, 1999: 76). Prihajalo je celo do sporov med vojaškimi upravniki posameznih francoskih kolonij, zato so se leta 1905 odločili, da določijo mejo med Alžirijo in Zahodnim Sudanom (današnji Mali, Niger in Burkina Faso). Na konferenci v Niameyu, v današnjem Nigru, je bila tako leta 1909 povsem samovoljno in poljubno potrjena meja med Alžirijo in Zahodnim Sudanom, ki je po

98 - Zaprtašeni tuareški tabor

osamosvojitvi kolonij postala nova meja držav. Ta meja je imela v času kolonializma zgolj administrativen pomen in po njeni določitvi so se plenjenja karavan še povečala, tako da od pričakovanih karavanskih davkov ni bilo nič.

Desetletje za tem, med letoma 1911 in 1914, je airske Tuarege prizadela ena najhujših suš, kar jih pomnijo, imenovana *kakalaba* (Spittler, 1989: 50–56), ki je v današnjem Nigru zahtevala okrog 30.000 žrtev (Charlik, 1991: 3). Zaradi suše so nekaj let zapored izpadle airske solne karavane, to je pomenilo nenadomestljiv udarec Tuaregom tako v eksistencialnem kot tudi v simbolnem oziru. Tisti, ki so hoteli preživeti, so morali z ostanki čred bežati proti jugu današnjega Nigra in te Tuarege so mi v pogovoru v Djanetu, skupaj s tistimi, ki se niso hoteli podrediti francoski upravi v Hogarju in Ajjerju ter so prebežali v Air, predstavili kot prve begunce moderne dobe. In čeprav so Tuaregi prišli v stik z islamom že v devetem stoletju, je prav civilizacijska misija Francozov (kristjanov) pospešila islamiziranje in povezovanje Tuaregov okrog sufističnega reda sanusi, ki je imel v tem času enega izmed najmočnejših oporišč v mestu Ghat.

Posledica vsega tega in pa izbruh prve svetovne vojne³⁹ so pglavitni vzroki za val uporov na francoskih območjih zahodne Afrike.⁴⁰ Prvi tuareški upor v okolici Timbuktuja, Harry Norris ga imenuje tuareški džihad proti Francozom (Norris, 1975: 162), je leta 1916 vodil Fihrun, ki pa je bil hitro poražen (Klein, 1999: 78). Večji odmev, predvsem pa posledice, je imel za Tuarege upor, ki ga je po sanusijski osvojitvi Djaneta, leta 1916, začel Kaosan ag Geda. Ta se je iz Ajjerja odpravil v Air, kjer je skoraj tri mesece oblegal francosko postojanko v Agadezu, vendar se je na koncu moral umakniti (Salifou, 1973). Kolonialna gospoda se je maščevala z množičnimi poboji in zaplembo tuareškega imetja. Povsod so zapirali njihove poglavarje in skorajda celotno prebivalstvo Aira preselili na področje Damergoua.⁴¹ Poleg tega so Francozi tradicionalnim poglavarjem na Ajjerju in Airu najprej prepovedali sprejemanje dajatev od svojih "podložnikov", nato pa so jim razbili konfederacije in namesto njih uvedli manjše ozemeljske enote. Čeprav je bilo suženjstvo v AOF uradno ukinjeno leta 1905,

³⁸ Lapperine ga je leta 1903 povabil v In Salah, vendar je moral na njegov prihod čakati skorajda leto. Toliko časa je namreč potreboval Musa ag Amastan, da je zbral nova slavnostna oblačila, saj mu je stara ukradel neki hogarski Tuareg, ki je nasprotoval sodelovanju s Francozi (Porch, 1985: 271). Poleti leta 1905 se je Lapperine še enkrat srečal z njim in sicer s šestdesetimi predstavniki različnih tuareških skupin v Tamanrasetu, kjer je bil podpisan mirovni sporazum. Muso ag Amastana so tam "okronali" za novega *amenokala*, mu dali petdeset pušk in ga uvrstili na svoj plačilni seznam, v tuareškem spominu pa je ostal kot izdajalec (Dayak, 1996: 33).

³⁹ Ocenjuje se, da je bilo med letoma 1912 in 1919 na francoski strani prisilno mobiliziranih okrog 200.000 Afričanov, med njimi jih je najmanj 31.000 padlo na vojnih frontah (Conklin, 1997: 143).

⁴⁰ Že leta 1903 se je začel upor v severni Mavretaniji, leta 1908 so se uprli Tuaregi v okolici Gaoa (Klein, 1999: 76–78), leta 1915 Bambara v Maliju, Mossi na zahodu Burkine Faso (Conklin, 1997: 148–149) in leta 1916 pride do upora v Beninu (Graetz, 1999: 293–307).

⁴¹ Najmanj 30.000 airskih Tuaregov se je zato iz Nigra zateklo v nigerijska emirata Kano in Katsina (Norris, 1975: 167), vendar so se Tuaregi po letu 1922, ko so Francozi začeli prenašati svojo kolonialno oblast iz vojskanih na civilne upravitelje, začeli vračati na Air.

99 - Drzavno naselje

so Francozi šele po Kaosanovem uporu začeli sistematično osvobajati tuareške sužnje. Vendar pa so se osvobojeni sužnji, potem ko so ugotovili, da jih je pri kolonialistih ponavadi čakala takojšnja rekrutacija med prisilno delovno silo za gradnjo cest in administrativnih zgradb, začeli kaj hitro vračati k nekdanjim gospodarjem. Clare Oxby sicer pravi, da je imela osvoboditev sužnjev globoke posledice za tuareško družbo (Oxby, 1986: 100), vendar pa nekateri drugi avtorji temu mnenju nasprotujejo s prepričljivimi dokazi. Tako je v severnem Maliju po Kaosanovem uporu najmanj 50.000 *bella* sužnjev ostalo pod nadzorom svojih tuareških gospodarjev (Klein, 1998: 234).⁴² Zaradi dveh razlogov pa je pri osvobajanju sužnjev šlo le za načelno pozicijo kolonialnih oblastnikov. Ti so namreč hoteli preprečiti razseljevanje prebivalstva⁴³ in ohraniti dobre odnose s tradicionalno elito, od katere so bili upraviteljsko odvisni (Klein, 1999: 78–79). Tudi Edmond Bernus, eden največjih poznavalcev Tuaregov, meni, da so kljub vsemu “preživele osebne vezi in na ideološki ravni je prestiž imajerenov ostal v očeh vseh kategorij prebivalstva nespremenjen” (Bernus 1980: 160). Tuaregi so v zadnjih desetletjih kolonialnega imperija sprejeli francosko vlado in številni so se celo zaposlili v francoskih vojaških formacijah, zato med njimi ni prihajalo več do večjih konfliktov.

DRŽAVE, SUŠE IN DRUGE “NARAVNE” KATASTROFE

Libija je bila prva afriška država, v kateri so živeli Tuaregi, ki je leta 1951 postala neodvisna. Njej so leta 1960 sledile Burkina Faso, Niger in Mali ter leta 1962, po osemletni vojni, še Alžirija. Zaradi sorazmerno majhnega števila Tuaregi v Libiji in Burkinu Faso niso imeli posebnih težav, popolnoma drugačna situacija pa jih je dočakala v Alžiriji, Nigru in Maliju.

Proti koncu alžirske narodno-osvobodilne vojne (1954–1962), ko je Francozom postalo jasno, da so jim šteti dnevi, so Francozi začeli Alžiriji ponujati neodvisnost v zameno za saharsko tuareško državo (O CRS), s katero bi si zagotovili saharsko nafto in uran (Stuehler, 1973: 9) ter ohranili dostop do testnih poligonov za atomske jedrske poskuse.⁴⁴ Vendar pa alžirski partizani takrat niso pristali več na nobena pogajanja in po osvoboditvi se je alžirska socialistična vlada odločila fundamentalno spremeniti, se pravi arabizirati, tuareško družbo.

Tuaregi so bili soočeni s sistemom, ki jih je že v šestdesetih letih začel siliti v stalno naseljevanje, omejil je gibanje njihovih karavan in zares osvobodil, natančneje ločil, nekdanje sužnje od gospodarjev. Samo

⁴² Drugi avtor pa navaja, da je bilo osvobojenih samo 10 ali 20 % sužnjev (Spittler, 1988: 1).

⁴³ Zaradi suše in represalij po Kaosanovem uporu se je v Airu zmanjšalo število prebivalcev za 20 % (Triaud, 1993: 95).

⁴⁴ Douglas Porch je z nemalo ironije zapisal, da so bili testni poligoni za atomsko orožje edina uporabna plat Sahare, ki so jo odkrili Francozi (Porch, 1985: 127).

⁴⁵ Tihotapstvo je v zadnjem desetletju ustvarilo novodobnega saharskega Robina Hooda. To je neulovljivi Mokhtar ben Mokhtar alias “El Borgne” (enooki), ki s svojimi pripadniki pleni toyote na alžirskih naftnih poljih in jih opremljene z napravami za nočno opazovanje, sistemi GIS in satelitskimi telefoni uporablja za tihotapljenje hrane, cigaret in orožja. Njegov sloves južnoalžirskega državnega sovražnika številka ena je dosegel mitske razsežnosti in nič čudnega ni, da ima v saharskih brezpotjih že vrsto posnemovalcev (Keenan, 2000: 8).

100 - Shranjevanje vode

manjše skupine Tuaregov, ki so se zatele v zakotna področja gorovja Hogarja in Tassili-n-Ajjerja, so se izognile tej arabizaciji, zaradi katere naj bi, po Keenanu, v Alžiriji od tradicionalne tuareške družbe ostali v večini primerov samo nekateri folkloristični prežitki (Keenan, 1973: 357). Stalno naseljevanje je ob pritoku beguncev iz Malija in Nigra v sedemdesetih letih, kljub nekaterim delovnim mestom na naftnih poljih, sprožilo veliko nezaposlenost in migracije v saharška urbana barakarska naselja. Tuaregi so bili tako ponovno prepuščeni samim sebi in so rešitev (po)iskali v turizmu in tihotapstvu. Po letu 1992, ko se zaradi naraščajočega nasilja popolnoma zaustavi dotok turistov v Alžirijo, postane tihotapstvo eden izmed njihovih najpomembnejših virov zaslužka.⁴⁵

Ena izmed usodnih napak afriških držav po osamosvojitvi je bila v tem, da so ne samo podedovale, temveč tudi sprejele kolonialno dediščino (meje, birokracijo, nove družbene razrede ...) in postavile nacionalno vprašanje nad socialno. Po osamosvojitvi Malija in Nigra so zato Tuaregi nemudoma postali *“demografsko marginalni in podvrženi moči večjih etničnih skupin, nad katerimi so v preteklosti sami izvajali politično in kulturno hegemonijo”* (Galaty and Bonte, 1991: 272). Poleg tega je prišlo v obeh državah do strukturnih sprememb v gospodarstvu. Nova oblast je, denimo v Maliju, svoje trgovske vezi usmerila iz prestolnice Bamaka in drugih mest proti jugu države in z mejami zaprla tradicionalne tuareške trgovske poti, ki so bile usmerjene proti severu. *“Ko je bila priznana nacionalna suverenost, je bila s tem vzpostavljena arena za rivalstvo nad resorji v tej areni.”* (Davidson, 1992: 185) To je na državni ravni usmerjala na mestih in klientelizmu temelječa ekonomska elita, ki je v nomadskih Tuaregih videla predvsem zavoro lastnega razvoja. Novi gospodarji so se jim v nacionalističnem zanosu osamosvojitve hoteli maščevati tudi zaradi njihove preteklosti, ko so bili gospodarji puščave, zaščitniki karavan, lastniki sužnjev in sodelavci Francozov. Povsem razumljivo je, da so se Tuaregi počutili *“ponovno kolonizirane, in to še bolj, kot prej”*, kot je

102 - Nomadi s Tassili n' Ajjera

izjavil Mohamed Ali ag Ataher Insar, poglavar *Kel Intesar*, ki je bil zapornik v Bamaku med letoma 1963 in 1977 (Ataher Insar, 1996: 2). Njegovo dolgoletno ujetništvo je povezano s prvim tuareškim uporom v Adrar-Iforasu (pokrajini na meji med Malijem, Nigrom in Alžirijo) leta 1962, ki se je končal leta 1964 (Klute, 1995). Ta upor se je, ob uporabi sovjetskih

tankov in francoskih oficirjev,⁴⁶ ki so se pred tem "*dokazali*" v Indokini in Alžiriji, končal s poboji tisočih tuareških civilistov; vse begunce, ki so se zatekli v Maroko ali Alžirijo, pa sta ti dve državi pridno vračali nazaj v Mali (Dayak, 1996: 56–57). Če so se Tuaregi pred tem upirali pošiljati otroke v francoske kolonialne šole, jim je bilo sedaj onemogočeno šolanje v malijskih šolah, prav tako pa je država pozabila na njih pri zdravstveni zaščiti, izgradnji vodnjakov, državnih službah, komunikacijski in prometni infrastrukturi ter zemljiških reformah. In čeprav so v Nigru konec šestdesetih let prav na tuareškem ozemlju, v mestu Arlit, začeli izkoriščati največji rudnik urana na svetu, Tuaregi v njem niso dobili niti dela niti drobtinice od profita.⁴⁷ Idealne razmere torej za nastanek latentnega konflikta.

Položaj Tuaregov v Maliju in Nigru se je še poslabšal z veliko sušo med letoma 1968 in 1974.⁴⁸ Videli smo, da so se s podobnimi naravnimi katastrofami Tuaregi soočali že prej, na primer s sušo med letoma 1911 in 1914. Kljub velikim človeškim žrtvam pa se je takrat lahko veliko Tuaregov s svojimi družinami in ostanki čred pred sušo umaknilo na zahodna ali južna področja z boljšimi pastoralnimi pogoji, saj je imela takratna arbitrarno določena meja francoskega Zahodnega Sudana zgolj administrativni značaj. Z neodvisnostjo Nigra (in tudi drugih zahodnoafriških držav) pa so te administrativne kolonialne meje naenkrat postale meje nacionalnih držav, potuhnjeni birokratski dokazi nacionalno-državne suve-

⁴⁶ Francija je v obdobju hladne vojne močno podpirala oboroževanje nekdanjih kolonij. Daniel Volman omenja vsoto 5 milijard dolarjev prodanega in podarjenega orožja v subsaharskih afriških državah, poleg tega še vojaško izpopolnjevanje in izgradnjo vojaške industrije rasistične Nacionalne stranke v Južnoafriški Republiki (Volman, 1998: 152).

⁴⁷ Novejša zgodovina Afrike nam dokazuje, da bi bilo glede na postkolonialistični pohlep svetovnih velesil naivno pričakovati, da bi Afričani lahko enakopravno sodelovali pri delitvi profita od izkoriščanja njihovih gospodarskih resorjev (primerjaj Rodney, 1998). Tudi v primeru rudnika v Arlitu je bila leta 1967 v Niameyu ustanovljena družba Société des Mines de l'Aïr, ki je 67 % v francoski, 17 % v nigerski in 16 % v nemško-italijanski lasti. Nekaj let kasneje so 200 km severno od Arlita za drugi rudnik urana pridobili skorajda 100 % lastništvo Japonci (Gardi, 1971: 283).

⁴⁸ O posledicah suše nam veliko pove že podatek, da je samo v provinci Agadez, ki pokriva dobršen del ozemlja, ki ga naseljujejo Tuaregi v Nigru, v suši med letoma 1968 in 1974 poginilo 88 % goveda, 80 % ovac, 70 % koz in 45 % kamel (Grainger, 1985: 40).

⁴⁹ Bojevali so se v Čadu, Zahodni Sahari, Libanonu (Dayak, 1996: 76) in nekateri celo v Afganistanu (Keenan, 2000).

⁵⁰ Ime izvira iz francoske besede za brezposelnega "*chômeur*".

⁵¹ Po koncu hladne vojne se je francoska orožarska radodarnost občutno zmanjšala. To je pripeljalo številne afriške diktatorske države ter tudi njihove upornike pred problem pridobivanja dragega (težkega) orožja. Trgovci z orožjem pa so hitro našli odgovor v cenejši pehotni oborožitvi (ročne avtomatske puške, brzostrelne pištole, ročne granate, mine in lahka artilerija), ki je omogočila hitro in poceni oboroževanje vsakršnih skupin, zlasti pa tako imenovanih "gospodarjev vojn", ki so s sejanjem terorja in kontrolo dela, hrane, diamantov, zlata in drugih gospodarskih virov lahko vzdrževali vojno v nedogled (Volman, 1998: 155). Privatni trgovci z orožjem iz Evrope, tihotapci z mamilami, slonovino in diamanti so, poleg nekaterih multinacionalk, kot je npr. Shell Petroleum Development Company of Nigeria, prevzeli nadzor nad prodajo orožja v Afriki in z njim oborožili UNITA v Angoli, hutujske milice v Ruandi in Burundiju, zalagali somalske gospodarje vojne, različne milice v Liberiji, oborožili tubujske upornike v Čadu, Tuarege v Maliju in Nigru, kasamanske separatiste v Senegalu ... (Volman, 1998: 157). Avtomatska brzostrelka AK 47, ki z enim pritiskom na petelina izstrelji trideset nabojev in jo lahko ponekod v Afriki dobimo v zameno za kozo, je postala grozljiva igračka otroških bojnikov v Liberiji in Sierr Leone (Peters in Richards, 1998: 183; Ellis, 1999).

renosti. Meje so seveda lahko ignorirali in jih, vsaj v saharsko-sahelskem delu Afrike, ponavadi še vedno, vendar pa so jih v določenih situacijah države lahko izrabile sebi v prid. Še pomembnejše pa je dejstvo, da so Tuaregi (ter tudi drugi nomadski pastoralisti, denimo Tubuji) v svojih lastnih državah postali stigmatizirane in kriminalizirane manjšine (Diawara, 1997). Nigerski predsednik Diori je leta 1974 izdal celo odlok, s katerim je v državi prepovedal uporabo besede nomad (Dayak, 1996: 59). Nič čudnega torej, če je bila tako v Nigru kot v večini afriških držav nomadska ekonomija razumljena kot *“potrata, zaradi katere je prihajalo do propadanja plodnosti zemlje in širjenja puščave”* (Azarya, 1996: 75).

Z bežanjem pred sušo na ozemlje drugih držav pa so Tuaregi že s prisotnostjo predstavljali številčno nevarno povečanje *“domače”* tuareške manjšine. Predvsem v Alžiriji in Maliju so jim zato nemudoma dodeljevali status beguncev. Tem pa je, v skladu z ne vem katerimi konvencijami o človekovih pravicah, tako v Afriki kot pri nas prepovedano delati, zato so jim lahko pravno formalno odvzeli tudi vso živino. To se je prvič zgodilo leta 1963 s prebežniki iz Malija v Alžirijo, pa tudi med zadnjima velikima sušama leta 1968/1974 in 1984/1985 s prebežniki iz Malija in Nigra v Alžirijo. Da bi bilo njihovo prekletstvo še večje, je poskrbela nigerska država ob njihovi vrnitvi, leta 1974. Tuareškim otrokom, ki so bili rojeni v begunstvu, so zanižali državljanstvo, menda zato, ker niso bili rojeni na ozemlju države, v tem primeru Nigra. *“Otroci brez papirjev pa nimajo pravice do izobraževanja in zdravstvene zaščite in niti pravice do bivanja v deželi.”* (Brett in Fentress, 1997: 222)

Potem se je leta 1980 na sceni pojavil še libijski predsednik Gadafi, ki je ugotovil, da bi lahko uspešno uporabil in izrabil Tuarege pri svoji revolucionarni afriški politiki. Armadi zatiranih in brezposelnih Tuaregov iz Alžirije, predvsem pa Malija in Nigra je 11. 10. 1980 ponudil vizijo tuareške republike in jih povabil na delo v svojo libijsko vojsko (Denis, 1989: 539). Brez dvoma so bili Tuaregi dobri bojevniki,⁴⁹ vendar pa slabi vojaki. Niso namreč prenašali, da bi jim ukazoval kdorkoli, še zlasti ne tisti, ki jih niso spoštovali. Poleg tega jim je postalo hitro jasno, da je tuareška republika za Gadafija zgolj politična muha enodnevnica, zato so se sčasoma začeli vračati. Ti povratniki so v zadnjih dvajsetih letih postali, skupaj s stotinami in tisoči drugih mladih Tuaregov, ki so poleg čred kamel in koz izgubili še državljanstvo, prvi saharski *išumarji* (Al Ahar, 1990; Dayak, 1996: 60, 74);⁵⁰ začetniki nove oblike nomadizma, ki temelji na sistematičnem izkoriščanju neformalnih ekonomskih resorjev. Najprej so peš ali na kameilah, potem s terenskimi toyotami in libijskimi *“kalašnikovimi”* začeli uporabljati svoje poznavanje puščave za tihotapstvo (Brett in Fentress, 1997: 223; Keenan, 2000) in tudi v jugozahodni Sahari odprli štetje novega časa brzostrelke AK 47.⁵¹ Zadnji Tuaregi so se iz Libije vrnili v Mali in Niger konec osemdesetih let, pridružilo pa se jim je še okrog 25.000 beguncev, ki so se pred sušo v letih 1984 in 1985 zatekli v Alžirijo. V Nigru jih je vlada večino nastanila v begunsko taborišče pri Tchinn Tabaradenu, kjer se je na začetku leta 1990 gnetlo približno 20.000 razočaranih in obupanih ljudi (Dayak, 1996: 77).

103 - Priprava kruha

ZADNJI TUAREŠKI UPOR

Sedmega maja 1990 je nekaj mladih Tuaregov v oboroženem napadu na zapor v Tchín Tabaradenu osvobodilo prijatelje in pobegnilo na Air. Izgleda, da je bila nigerska vlada dobro pripravljena na ta dogodek, saj je nemudoma odgovorila s kazenskim pohodom. V njem niso pobijali samo neoboroženih ljudi v begunskem taborišču, njihove žrtve so postali tudi nedolžni nomadi v okolici. Vojaška ekspedicija se je tako spremenila v križarski pohod, ki je po vladnih podatkih zahteval sedemdeset mrtvih, Tuaregi pa so jih v prvih mesecih našteali več kot tisoč (Dayak, 1996: 80).⁵² Klanju so sledile masovne aretacije pomembnejših Tuaregov povsod po Nigru, ki so bile pospremljene z uradnim medijskim ščuvanjem sovraštva proti Tuaregom. Teror je seveda sprožil novo begunsko krizo, v kateri je več kot 20.000 Tuaregov iz Nigra pobegnilo v Alžirijo, Burkino Faso in Mavretanijo.⁵³

Edino možnost za rešitev nastale krize in njeno miroljubno rešitev so Tuaregi v Nigru videli v Nacionalni konferenci, ki je bila sklicana junija 1991 v nigerski prestolnici Niamey. Pričakovali so, da bodo udeleženci obsodili državno nasilje, osvobodili zapornike in priznali nekatere tuareške zahteve. Vendar pa je prevladalo mnenje, da so Tuaregi neizobraženi in necivilizirani nomadi in v takem mentalnem okolju ni prišlo do nobenih konstruktivnih rešitev. Del Tuaregov se je zato odločil za organizacijo oboroženega upora v Airu, kjer se je konec leta 1991 rodila Osvobodilna fronta Aira in Azavagha (FLAA), ki je zahtevala ustanovitev federalnega sistema, v katerem bi vsaka etnična skupina predstavljala svojo administrativno enoto (Decoudras in Abba, 1995: 26). V naslednjih mesecih je bila izpeljana serija oboroženih napadov na vojaške cilje, zaradi katerih je bila nigerska vlada leta 1992 prisiljena priznati, da ima na severu države opravka z organiziranim uporom, prvič pa se v povezavi s tuareškim uporom začanja pojavljati ime Mana Dayaka.

Mano Dayak je bil rojen v Airu v *Kel Iforas* in je bil kot otrok leta 1959 prisilno odpeljan v francosko kolonialno šolo. Kasneje je končal srednjo šolo v Agadezu in se napotil

⁵² Amnesty International je v Nigru obravnaval več kot dvesto prijav skupinskih posilstev, eksekucij, mučenj in plenjenja (Waibel, 1998: 34).

⁵³ Poleti 1990 je prišlo tudi do oboroženega upora Tuaregov na severovzhodu Malija in ustanovljeno je bilo uporniško gibanje Mouvement populaire pour la libération de l'Azaouad (MPLA). Tudi v tem primeru je malijska vlada reagirala z nasiljem nad civilnim prebivalstvom, kar je sprožilo še hujši eksodus kot v Nigru. Ocenjuje se, da se je na vrhuncu krize, leta 1991, v sosednje države zateklo od 150.000 (Survival, 1998) do 400.000 Tuaregov, njihovih nekdanjih sužnjev *bella* in Mavrov (Jensen in Sjørsvlev, 1995: 177–178). Takratni malijski predsednik Traoré je s pomočjo vojske v Timbuktuju in Gaou ustanovil in oborožil "ad hoc civilno policijo, v songhajskem jeziku provokativno imenovano 'Ghanda Koy' - lastniki zemlje" (Jensen in Sjørsvlev, 1995: 179; McIntosh, 1998: 34). Zaradi tega bi se upor proti državi skorajda spremenil v umetno ustvarjen medetnični konflikt. Vendar so leta 1991 v Maliju z državnim udarom odstranili predsednika in po tem je bil, kljub drobljenju na vedno nove frakcije znotraj tuareških uporniških skupin, podpisan mirovni sporazum (primerjaj Klute, 1991, 1995; Englebert, 1999), ki ga vse do danes prekinjajo občasni oboroženi napadi Tuaregov, predvsem na turiste in druge tujce v Maliju.

⁵⁴ Ko je Margaret Mead, eni največjih takratnih antropoloških eminenc Amerike omenil, da bi se rad znanstveno ukvarjal z živinorejo v Sahari, mu je ta odgovorila: "Izgubljate čas. Američana ne zanima Sahara. Za njih je Sahara Afrika, Francija Evropa in niti ne vedo, kje leži Belgija. Boljše bo, če se vrnete v Pariz. Tam boste mogoče našli rešitev." (Dayak, 1998: 144) Mano je poslušal njen nasvet, se v Parizu navdušil nad predavanji Germaine Tillion, vendar študija ni dokončal.

⁵⁵ Njegovi osebni prijatelji so tako postali režiser Bernardo Bertolucci, ustanovitelj rallya Paris-Dakar Thierry Sabine, monaški princ Albert, etnologa Edmond Bernus in Theodor Monod, fotograf Jean-Marc Durou, založnik François Siegel, pisatelj Gerard Chaliand ... (Dayak, 1996; 1998).

⁵⁶ Med drugimi Danielle Mitterand, ženo nekdanjega francoskega predsednika, in Bernarda Kouchnerja, takratnega predsednika društva *Action Humanitaire*, ki ga v naših logih poznamo bolje po njegovi medli vlogi civilnega administratorja v Bosni in Hercegovini (Dayak, 1998: 171–180).

študirat etnologijo v Francijo in ZDA. Razočaran nad študijem⁵⁴ se je vrnil v Agadez in tam leta 1977 ustanovil turistično agencijo *Temet*, ki je kmalu postala pojem za saharških pustolovščin željne popotnike. V naslednjih letih se je spoprijateljil s številnimi uglednimi Evropejci.⁵⁵ V začetku tuareškega upora je brezuspešno poskušal prepričati nigerskega predsednika, da pristane na pogajanje z uporniki, po propadu Nacionalne konference pa se je odpravil v Francijo. Tam je najprej ustanovil tuareško društvo *Tilalt* in skupaj z omenjenimi prijatelji začel z medijsko kampanjo, katere namen je bil informirati evropsko javnost o položaju Tuaregov v Sahari. V prizadevanjih je kmalu pridobil številne nove pomembne podpornike⁵⁶ in je skupaj z Michaelom Stuehrenbergerjem napisal knjigo *Tuareška tragedija* (Dayak, 1996). Poleg tega mu je uspe-

lo od sponzorjev dobiti ogromne oglaševalne površine za "jumbo" panoje v Parizu in organizirati odmevno fotografsko razstavo *Touareges, dix grands photographes témoignent*, ki jo je junija 1992 v pariškem Musée de l'Homme odprla Danielle Mitterand.

Dayakova knjiga je pomenila prelomnico pri (pre)oblikovanju javnega mnenja v nekaterih evropskih državah (predvsem v Franciji, Švici in tudi v Nemčiji). Mano Dayak je na začetku knjige zapisal: "Če gre hudiču za uničenje Tuaregov, bi si lahko med vsemi imeni izbral le enega: zgodovino." (Dayak, 1996: 10) Spoznanje, da so jim zgodovino pisali, še pogosteje pa odrekli prav tujci, mu je služilo kot izhodišče predstavitve tuareške tragedije. Zato v knjigi ni predstavil zgolj sodobne zgodovine Tuaregov, temveč je v njo spretno vpletel ogromno zahodnih orientalističnih predstav o Tuaregih (primerjaj Brumen, 2001), ki so v javnosti seveda naleteli na več kot ugoden odziv. Nemška vlada je zato obsodila nigersko državo in opozorila na kratenje človekovih pravic, francoska pa se je obnašala bolj diplomatsko. Pozvala je nigerske oblastnike, naj zapornikom omogočijo pravno legalne procese (Dayak, 1998: 184), Mano Dayak pa je uspel prepričati direktorja francoske nacionalne tajne službe (DGSE), da je Francija sprejela vlogo pogajalskega posrednika. Seveda bi se Francozi izneverili svoji ustaljeni politiki prikritega vmešavanja v notranje zadeve afriških držav, če ne bi Manu Dayaku omogočili še ene spektakularne poteze. DGSE je februarja 1993 poslala vojaško letalo na tajno misijo v Niger. Sredi noči je v puščavi vseh puščav, v Tenereju, pristalo letalo, iz katerega se je z dvema terenskima voziloma izkrcal Mano Dayak in se priključil upornikom. S sabo je pripeljal tudi močan radijski oddajnik, s katerim so imeli sedaj uporniki priložnost, da so vsak dan, prek radia Saint Lys v Toulousu, obveščali francosko javnost o dogodkih v Nigru. Prav gotovo ni slučaj, da so dva meseca kasneje tuareški predstavniki s posredništvom Francozov v Niameyju podpisali prvi mirovni sporazum z nigersko vlado, ki so ga junija istega leta v Parizu nadgradili s podpisom trimesečnega obojestranskega premirja.

Veselje nad doseženim pa so razbila razhajanja znotraj odporniškega gibanja. Že junija 1993 je nastala nova Revolucionarna vojska za osvoboditev severnega Nigra (ARLN), naslednji

mesec pa je prišlo do razkola med podporniki mirovnega podpisa, ki jih je vodil Mano Dayak, in njegovimi nasprotniki. Mano Dayak je zato izstopil iz FLAA in ustanovil Osvobodilno fronto Tamusta (FLT) in do konca leta so se vse frakcije združile pod enotnim poveljstvom, Koordinacijo odporniške armade (CRA). Tudi zaradi tega so se občasni spopadi z nigersko vojsko nadaljevali vse do oktobra 1994, ko je bil pod pokroviteljstvom predsednika Burkine Faso in posredništvom Alžirije in Francije v burkinski predstolnici Ouagadougou podpisan nov mirovni sporazum med nigersko vlado in sedaj že šestimi upornišskimi vojaškimi formacijami. Ta mirovni sporazum je bil nato dokončno potrjen aprila 1995 in je na kratko vseboval te postavke: ustanovitev posebnega mirovnega odbora, ki bo zagotavljal praktično izvajanje mirovnega sporazuma, vključno z razorožitvijo Tuaregov, vključevanje demobiliziranih upornikov v redne enote nigerske vojske in njihovo zaposlovanje v javnem sektorju, ustanovitev posebnih mešanih policijskih enot za zagotavljanje varnosti na severu države, generalna amnestija za vse strani, vpletene v spopade, in natančno utemeljene zahteve za ekonomski, socialni in kulturni razvoj do takrat popolnoma zapostavljenih tuareških predelov države (Decoudras in Abba, 1995). Decembra tega leta je na poti v Niamey, kjer naj bi nadalje razdelali posamezne segmente mirovnega sporazuma, v letalski nesreči (Tuaregi so prepričani, da je šlo za atentat) umrl Mano Dayak. To je še pospešilo nadaljnje drobljenje tuareških frakcij. Leta 1996 je zato v Nigru obstajalo že dvanajst skupin, ki so si lastile pravico sodelovanja na pogajanjih z vlado, tako da so se občasni spopadi in banditizem nadaljevali vse do lanskega leta, ko so zadnje skupine upornikov javno položile in sežgale orožje na posebni ceremoniji v Agadezu (primerjaj Casajus, 1995; Dayak, 1996, 1998; Decoudras in Abba, 1995; Disarmament, 2000; Englebert, 1999; Klute, 1995; Salifou, 1993).

Redka poročila, ki so na razpolago, pa jasno kažejo, da so Tuaregi danes še vedno stigmatizirane manjšinske skupnosti, prepuščene (ne)milosti oddaljenih centrov odločanja. Zaradi drugačnosti postajajo kot etnografski prežitki razstavni objekti turistične industrije, ki jim je že določila njihovo mesto. V času globalizacije naj bi postali sestavni deli novih afriških naravnih rezervatov. Tuaregi iz Aira se tako v zadnjih letih borijo tudi proti projektu World Wildlife Foundation⁵⁷ za ustvarjanje velikega naravnega parka v gorovju Air in v puščavi Tenere, saj nočejo postati skupaj s kamelami, šakali, škorpijoni in modrasi naravno-kulturne znamenitosti. Mednarodnemu kapitalu, ki se greje tudi v nedrjih Unesca, pa so njihove želje seveda bob ob steno.

SKLEP

K oblikovanju današnje tuareške identitete in nastanku zadnjega oboroženega upora so prispevale tako notranja politika nigerske in malijske države kot tudi zgodovinske okoliščine in nekatere poteze mednarodne politike (konflikt v španski Sahari in intervencije Libije v severni Afriki). Številna področja zahodne Afrike nikoli niso bila opredeljena z družbami, pri katerih bi bili jezik, socialna struktura, ozemlje in univerzalna oblika etnične identitete

nanizani eden na drugega. Po drugi strani je tradicionalna tuareška socialna stratifikacija povsem primerljiva z družbenimi strukturami sosednjih zahodnoafriških ljudstev in se je v kontekstu danih ekoloških in zgodovinsko-političnih razmer osrednje Sahare izkazala kot izredno fleksibilna in učinkovita strategija, ki je (bila) popolnoma vpeta v lokalno in regionalno ekonomijo. Tudi zaradi te heterogenosti Tuaregi v preteklosti nikoli niso oblikovali celovite družbene formacije (kraljestva, emirata, države ...) s centralno politično instanco vladanja na celotnem ozemlju. Francoski kolonialisti (tako kot tudi drugi) tega pravzaprav nikoli niso razumeli, in ko po vojaški pokoritvi Tuaregov od Sahare niso imeli praktično nobenih koristi, so tudi Tuarege pustili na miru. Kljub vsemu pa bistvo današnjega tuareškega problema tiči v kolonialni dediščini.

Videli smo, da so Francozi že na začetku prejšnjega stoletja določili popolnoma nesmiselne meje, in ni naključje, da so po osamosvojitvi posledice teh, sedaj državnih meja, čutila predvsem nomadska ljudstva. Kakor pravi Elizabeth Tonkin, temeljijo osnovni nomadski odnosi na razmerju med posamezniki in se razlikujejo od stalno naseljenih ljudstev, katerih razmerja so opredeljena z zemljo, se pravi z njihovimi lastniškimi razmerji do zemlje za produkcijo (Tonkin, 1994: 18). V zahodni Afriki so prav veliki lastniki zemlje, ob prvih domačih zahodno izobrazjenih intelektualcih, pomenili tisto novo elito, ki so jo ustvarili Francozi in ji tudi predali oblast. Ta elita je bila vzgojena v duhu civilizacijske misije in je v danem trenutku predstavljala edino zagotovilo za zaščito francoskih kapitalskih interesov po osamosvojitvi. Zavedati se moramo tudi, da kolonialne sile kolonij niso predale zaradi nekakšnega humanega filantropizma, temveč zaradi tega, ker so postale kolonije nerentabilne. Sla po moči pa je novi afriški eliti preprečila, da bi že takrat spoznala, kako je bil kolonialni prenos moči predvsem prenos krize (Davidson, 1992: 190). Nomadski saharški Tuaregi, pri katerih se nam koncept etničnosti razkrije zgolj kot ideološki okvir, ustvarjen na zahodu za pojasnjevanje Afrike, so se tako znašli kot idealni grešni kozli za vse tegobe korumpiranih malijskih in nigerskih elit, verujočih v nacionalno državo. Prav ta, nacionalna država, pa je s svojimi mejami Tuarege dobesedno prisilila v konfrontacijo z državo, z utopično zahtevo po odcepitvi in ustanovitvi tuareške države.

Na zadnji tuareški upor moramo zato gledati kot na poslednje dejanje v seriji stoletne pregovorne tuareške nepokorščine, ki nas zaradi nekaterih značilnosti - političnih razlik med posameznimi tuareškimi skupinami, zaradi katerih je v začetku enotnem uporju prišlo do drobljenja na različne vojaške frakcije (Klute, 1995: 61), ob istočasnih zahtevah za avtonomijo, tokrat v obliki tuareške nacionalne države (Casajus, 1995: 244) - opozarjajo na pretekle odnose med posameznimi tuareškimi "skupinami bobna", njihovimi federacijami in oddaljenimi vladarji. Pa tudi o še živih "tradicionalnih" družbenih odnosih, slavljenju banditizma in verovanju v močnega vodjo. Mano Dayak, o katerem vam bo vsak Tuareg vedel povedati samo vse najboljše, ni bil samo posebljenje te tradicije, temveč tudi edini, ki jo je

⁵⁷ Njihove delavce so napadli, jim odvzeli avtomobile in delovno opremo in jih prisilili, da so (za zdaj) zapustili področje Aira (Azarya, 1996: 85).

do danes uspel uporabiti v prid Tuaregom. Ti se danes nahajajo pred dvema negotovima potema. Ali nadaljevati Dayakovo vizijo modernizacije tuareške družbe z izgradnjo izobraževalne, zdravstvene in gospodarske infrastrukture, ki je odvisna tudi od pripravljenosti mališke in nigerske vlade in njunega botra Francije, ali pa se odločiti za radikalno različico islamskega fundamentalizma, se povezati z zgodovinskimi sovražniki Tubuji (kar so v bistvu že storili) in zahtevati od boga, da jim prizna zgodovino. *Inšalah!*

LITERATURA

- AI AHAR, ELLELI (1990): L'initiation d'un ashamura. V: Claudot-Hawad, H. (ur.), *Touaregs exil et résistance. Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*, 57/3, str. 141–152.
- ATAHER, INSAR ag MOHAMED ALI (1996): The Touaregs, swimmers in the infinite. V: Claudot-Hawad, H. (ur.), *Touaregs. Voix solitaires sous l'horizon confisqué*. Paris: Ethnies (povzemam po prevodu na medmrežnem naslovu <http://www.iua.upf.es/~psoler/touaregs/html/english/allvoices.html>).
- AZARYA, VICTOR (1996): *Nomads and the State in Africa: the Political Roots of Marginality*. Avebury: Hants.
- BAIER, STEPHEN (1980): *An Economic History of Central Niger*. Oxford: Clarendon Press.
- BARTH, HEINRICH (1857–1858): *Reisen und Entdeckungen in Nord- und Central-Afrika in den Jahren 1849–1855* (5 Bde.). Gotha: Justus Perthes.
- BRUMEN, BORUT (2001): How to Use Orientalism: "Good, Dirty and Evil Touaregs". V: *Azijske in afriške študije*. Revija Oddelka za azijske in afriške študije Filozofske fakultete v Ljubljani (v tisku).
- BERNUS, EDMOND (1981): *Touaregs nigériens: Unité culturelle et diversité régionale d'un peuple pasteur*. Paris: Office de la Recherche Scientifique et Technique Outre Mer.
- BERNUS, EDMOND (1990): Dates, Dromedaries, and Drought: Diversification in Tuareg Pastoral Systems. V: Galaty, J. G., in Johnson, D. L. (ur.), *The World of Pastoralism: Herding Systems in Comparative Perspective*. New York, London: Guildford Press, Belhaven Press, str. 149–176.
- BERNUS, EDMOND (1991): *Touaregs: chronique de l'Azawak*. Paris: Éditions plume.
- BERTOLUCCI, BERNARDO (1996): Persoenliche Begegnungen. V: Dayak M., *Die Tuareg - Tragoedie*. Bad Honnef: Horlemann, str. 134–136.
- BRIGGS, LLOYD CABOT (1960): *Tribes of the Sahara*. Cambridge: Harvard University Press.
- BOWLES, PAUL (1997): *Zavetje neba*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- BRETT, MICHAEL in FENTRESS, ELIZABETH (1997): *The Berbers*. Oxford: Blackwell Publishers.
- BULAYUMI, ESPÉRANCE-FRANÇOIS NGAYIBATA (1999): *Kongo. Endzeit oder Wende*. Freistadt, Wien: Verlag Plöchi; Kiamvu.
- CAILLIÉ, RÉNÉ (1830): *Travels Through Central Africa to Timboctou; and Across the Great Desert to Morocco; Performed in the Years 1824–1828*. London: Henry Colburn and Richard Bentley.
- CAMPBELL, DUGALD (1928): *On the Trail of the Veiled Tuareg. An Account of these Mysterious Nomadic Warriors whose Name is the Trackless Desert and whose History Fades into the Far Past*. London: Secley Service & Co. Limited.
- CASAJUS, DOMINIQUE (1987): Crafts and ceremonies: the Inadan in Tuareg society. V: Aparna Rao (ur.), *The Other Nomads. Peripatetic Minorities in Cross-cultural Perspective*. Koeln, Wien: Boehlau Verlag, str. 291–310.
- CASAJUS, DOMINIQUE (1995): Les amis français de la cause touarègue. V: *Cahiers d'Etudes Africaines*, XXXV (1), 137, str. 237–250.
- CHARLICK, B. ROBERT (1991): *Niger. Personal Rule and Survival in the Sahel*. San Francisco, London: Westview Press and Dorthmouth.
- CHILSON, PETER (1999): *Riding the Demon. On the Road in West Africa*. Athens, London: The University of Georgia Press.
- CLAUDOT-HAWAD, HELÉNÈ (1990): Honneur et politique. Les choix stratégiques des Touaregs pendant la colonisation française. V: *Touaregs exil et résistance. Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*, 57/3, str. 9–47.
- CLAUDOT-HAWAD, HELÉNÈ (1993): La coutume absente, ou les métamorphoses contemporaines du politique chez les Touaregs. V: Claudot-Hawad, H. (ur.), *La Politique dans l'histoire touarègue*, Aix-en-Provence (Les Cahiers d'IREMAM; 4).
- CONRAD, C. DAVID in FRANK, E. BARBARA (ur.) (1995): *Status and Identity in West Africa. Njamakalaw of Mande*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- CONKLIN, ALICE L. (1997): *A Mission to Civilize. The republican Idea of Empire in France and West Africa 1895–1930*. Stanford: Stanford University Press.
- DAVIDSON, BASIL (1992): *The Black Man's Burden. Africa and the Curse of the Nation - State*. Oxford, Harare, Nairobi, Kampala: James Currey, Baobab Books, E.A.E.P., Fountain Publishers.
- DAYAK, MANO (1996): *Die Tuareg - Tragoedie*. Bad Honnef: Horlemann (prva francoska izdaja 1992).

- DAYAK, MANO (1998): *Geboren mit Sand in den Augen*. Zuerich: Unionsverlag (prva francoska izdaja, 1996).
- DECOUDRAS, PIERRE-MARIE in ABBA, SOULEYMANE (1995): *La rebellion Touareg au Niger - Actes des négociations avec le gouvernement*. Talence Cedex: Centre d'étude d'Afrique Noire.
- DENIS, PIERRE (1989): *Les derniers Nomades*. Paris: Editions l'Harmattan.
- DIAWARA, MAMADOU (1997): Mali - History and Government. V: Middleton J. (ur.), *Encyclopedia of Africa south of the Sahara*, Vol. 3. New York: Simon & Schuster Macmillan, str. 103-105.
- DISARMAMENT (2000): <http://www.reliefweb.int/IRIN/wa/countrystories/niger/>
- DUVEYRIER, HENRI (1864): *Les Touareg du nord*. Paris: Challamel Aîné.
- ELLIS, STEPHEN (1999): *The Mask of Anarchy. The Destruction of Liberia and the religious Dimension of an African Civil War*. London: Hurst & Company.
- ENCYCLOPEDIA BRITANNICA 2000: <http://www.britannica.com> (geslo Touareg).
- FOUCAULD, CHARLES de (1925–1930): *Poésies Touarègues I, II. Dialecte de l'Ahaggar*. Paris.
- FOUCAULD, CHARLES de (1951–1952): *Dictionnaire Touareg-Français. Dialecte de l'Ahaggar, I-IV*. Paris.
- GALATY, JOHN G. in BONTE, PIERRE (1991): The Current Realities of African Pastoralists. V: Galaty, J. G. in Bonte, P. (ur.), *Herders, Warriors and Traders. Pastoralism in Africa*. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press, str. 267–292.
- GRAETZ, TILO (1999): The Rebellion of Kaba (1916-1917): Interpretations of History, Images and Politics in Northern Benin. V: Šmitek, Z. in Mursič, R. (ur.), *MESS - Mediterranean Ethnological Summer School*, Vol. 3, Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo (Župančičeva knjižnica, št. 1), str. 293–307.
- GRAINGER, ALAN (1985): *Desertification. How people make desert, how people can stop and why they don't*. London, Washington DC: Earthscan.
- GRINKER, ROY R. in STEINER, CHRISTOPHER, B. (1998): Representation and Discourse - Introduction to Part X. V: Grinker, R.R. in Steiner, C.B. (ur.), *Perspectives on Africa. A Reader in Culture, History, and Representation*. London: Blackwell Publishers, str. 680–688.
- JENSEN, MARIANNE in SJØRSLEV, INGER (1995): *The Indigenous World 1994-1995*. Copenhagen: IWGIA.
- KABBANI, RANA (1986): *Europe's Myths of Orient. Devise and Rule*. London: Macmillan.
- KEENAN, JEREMY H. (1973): Social change among the Tuareg. V: Gellner, E. in Micaud, C. (ur.), *Arabs and Berbers. From Tribe to Nation in North Africa*. London: Duckworth, str. 345–360.
- KEENAN, JEREMY (1977): *The Tuareg. People of Ahaggar*. London: Allen Lane.
- KEENAN, JEREMY (2000): The Father's Friend. Returning to the Tuareg as an elder. V: *Anthropology Today*, Vol. 16, No. 4, str. 7–11.
- KLEIN, MARTIN A. (1998): *Slavery and Colonial Rule in French West Africa*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KLEIN, MARTIN A. (1999): Slavery and French Rule in the Sahara. V: Miers, S. in Klein, M. (ur.), *Slavery and Colonial Rule in Africa*. London: Frank Cass 1999, str. 73–90.
- KLUTE, GEORG (1991): Die Revolte der ishumagh. V: Scheffler, T. (ur), *Ethnizität und Gewalt*. Hamburg: Deutsches Orient Institut, str. 134–149.
- KLUTE, GEORG (1995): Hostilités et alliances. Archéologie de la dissidence des Touaregs au Mali. V: *Cahiers d'Etudes Africaines*, XXXV (1), 137, str. 55–71.
- LHOTE, HENRI (1955): *Les Touaregs du Hoggar (Ahaggar)*. Paris: Payot.
- LINDQVIST, SVEN (1998): *'Exterminate All the Brutes'*. London: Granta Books.
- LORCIN, PATRICIA M. E. (1995): *Imperial Identities: Stereotyping, Prejudice and Race in Colonial Algeria*. London, New York: I. B. Tauris Publishers.
- MALLAM, HAMANI DJIBO (1989): *Au carrefour du sudan et de la berberie: le sultanat Touareg de l'Ayar*. Études Nigériennes No. 55. Niamey: Institut de Recherches en Sciences Humaines.
- MANNING, PATRICK (1998): *Francophone Sub-Saharan Africa 1880-1995*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- McINTOSH, RODERICK JAMES (1998): *The Peoples of the Middle Niger. The Island of Gold*. Massachusetts, Oxford: Blackwell.
- MINER, HORACE (1953): *The Primitive City of Timbuctou*. Princeton: Princeton University Press.
- NACHTIGAL (2000): <http://www.gustav-nachtigal.de/gn15.htm>
- NICOLAISEN, JOHANNES in NICOLAISEN, IDA I., II. (1997): *The Pastoral Tuareg. Ecology, Culture, and Society - Volume One, Volume Two*. Copenhagen: The Carlsberg Foundation's Nomad Research Project, Rhodos International Science and Art Publishers.
- NORRIS, HARRY T. (1972): *Saharan Myth and Saga*. Oxford: Clarendon Press.
- NORRIS, HARRY T. 1975: *The Tuaregs. Their Islamic Legacy and its Diffusion in the Sahel*. Warminster: Aris & Phillips Ltd.
- NORRIS, HARRY T. (1986): *The Arab Conquest of the Western Sahara. Studies of the historical events, religious beliefs and social customs which made the remote Sahara a part of the Arab World*. Essex, Beirut: Longman, Librairie du Liban.
- OXBY, CLARE (1986): Women and the allocation of herding labour in a pastoral society: southern Kel Ferwan Twareg, Niger. V: Bernus S., Bonte P., Brock L. in Claudot H. (ur.), *Le fils et le neveu. Jeux et enjeux de la parenté touareg*. Cambridge, Paris: Cambridge University Press, Editions de la maison des sciences de l'Homme, str. 99–127.
- PETERS, KRIJN in RICHARDS, PAUL (1998): "Why we fight": Voices of Youth Combatants in Sierra Leone. V: *Afrika - Journal of Interantional African Institute*, Vol. 68/2, str. 183–210.

- PORCH, DOUGLAS (1985): *The Conquest of the Sahara*. London: Cape.
- RASMUSSEN, SUSAN J. (1997): *The Poetics and Politics of Tuareg Aging. Life Course and Personal Destiny in Niger*. DeKalb: Northern Illinois University Press.
- RODINSON, MAXIME (1988): *Europe and the Mystique of Islam*. London: I. B. Tauris & Co. Ltd.
- RODNEY, WALTER (1998): How Europe Underdeveloped Africa. V: Grinker, R.R. in Steiner, C.B. (ur.), *Perspectives on Africa. A Reader in Culture, History, and Representation*. London: Blackwell Publishers, str. 585–596.
- ROŠKER, JANA (1996): *Metodologija medkulturnih raziskav*. Ljubljana: Filozofska fakulteta in Oddelek za azijske in afriške študije.
- SALIFOU, ANDRÉ (1973): *Kaoussan ou la revolte Senoussiste*. Études Nigériennes No. 33. Niamey: Centre Nigérien de Recherches en Sciences Humaines.
- SALIFOU, ANDRÉ (1993): *La question touareg au Niger*. Paris: Karthala.
- SOUTHALL, AIDAN W. (1998): The Illusion of Tribe. V: Grinker, R.R. in Steiner, C.B. (ur.), *Perspectives on Africa. A Reader in Culture, History, and Representation*. London: Blackwell Publishers, str. 38–51.
- SPITTLER, GERD (1988): *Handeln in einer Hungerkrise. Tuareg in der Dürre 1984/85*. Opladen.
- SPITTLER, GERD (1989): *Duerrn, Krieg und Hungerkrisen bei den Kel Ewey (1900-1985)*. Studien zur Kulturkunde 89. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- STRIEDTER, KARL HEINZ (1997): Rock art - Sahara desert. V: Middleton, J. (ur.), *Encyclopedia of Africa South of the Sahara*, Vol. 4. New York: Simon and Schuster Macmillan, str. 2–4.
- STUEHLER, HANS JOACHIM (1978): *Soziale Schichtung und gesellschaftlicher Wandel bei den Aijer-Twareg in Suedostalgerien*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH. (Studien zur Kulturkunde; 47).
- SURVIVAL (1998): *Desert Dwellers Fight On*. London: Survival.
- ŠMITEK, ZMAGO (1997): Marabutizem v Maroku. V: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 37/ 1997, št. 4, str. 103–104.
- TIMIDRIA (2000): <http://users.idworld.net/jmayer/slavery.htm>
- TONKIN, ELIZABETH (1994): Borderline Questions: People and Space in West Africa. V: Hastings, D. in Wilson, T. M. (ur.), *Border Approaches. Anthropological Perspectives on Frontiers*. Lonham, New York, London: University Press of America, str. 15–30.
- TRIAUD, JEAN-LUIS (1993): Un mauvais déport: 1920, l' Air en ruines. V: Bernus, E., Boilley, P., Clauzel, J. in Triaud, J.-L. (ur.), *Nomades et commandants. Administration et société nomades dans l'ancienne A.O.F.* Paris: Karthala, str. 93–100.
- VIKØR, KNUST S. (1999): *The Oasis of Salt. The History of Kavar, a Saharan Centre of Salt Production*. Bergen: Centre for Middle Eastern and Islamic Studies (Bergen Studies on the Middle East and Africa; 3).
- VOLMAN, DANIEL (1998): The Militarization of Africa. V: Turshen, M. in Twagiramariya, C. (ur.), *What Women Do in Wartime. Gender and Conflict in Africa*. London, New York: Zed Books Ltd., str. 150–172.
- WAIBEL, GABI (1998): *Sesshaftwerdung und sozialer Wandel bei den Tuareg Zinders (Niger)*. Hamburg: Institut fuer Afrika-Kunde (Hamburger Beitrage zur Afrika-Kunde; 58).
- WOLF, ERIC R. (1998): *Evropa in ljudstva brez zgodovine I. in II*. Ljubljana: Studia Humanitatis.